

خالد حەداد

فەرھەنگی کارەساتە سروشتییەکان بۆ گشت تەمەنەکان

منتدی اقرأ الثقافی
www.igra.ahlamontada.com

وەرگیرانی
موحسین چینی

بۆدابهزانى جۆرها كتيب: سردانى: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

پدري دائلود كتاپهاي مختلف مراجعه: (منتدى اقرا الثقافى)

www.lqra.ahlamontada.com

www.lqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى ، عربى ، فارسى)

کاره‌ساته س‌روش‌تیه‌کان

خالد جه‌داد

و. موح‌سین چینی

خالد حەداد

کارەساتە سروشتییەکان

وەرگیرانی
مۆحسین چینی

کاره ساقه سروشتیه کان

بابهت	:	فهرهنگ
نووسینی	:	خالید حه داد
وهرگیرانی	:	موحسین چینی
کۆمپیوتهر	:	ئارام دلشاد
بهرگو دیزاین	:	کارزان سعدی
چاپخانه	:	کۆمه لگای چاپه مه نی شه هاب
نۆره ی چاپ	:	چاپی یه که م
تیراژ	:	۱۰۰۰ دانه

له بهر پۆه به پرایه تی گشتی کتیبخانه گشتیه کان
ژماره ی سپاردنی (۲۵۸۵) ی سالی (۲۰۰۹) ی دراوه تی

مافی چاپکردنه وه ی پارێزراوه

نرخه ی (3000) دیناره

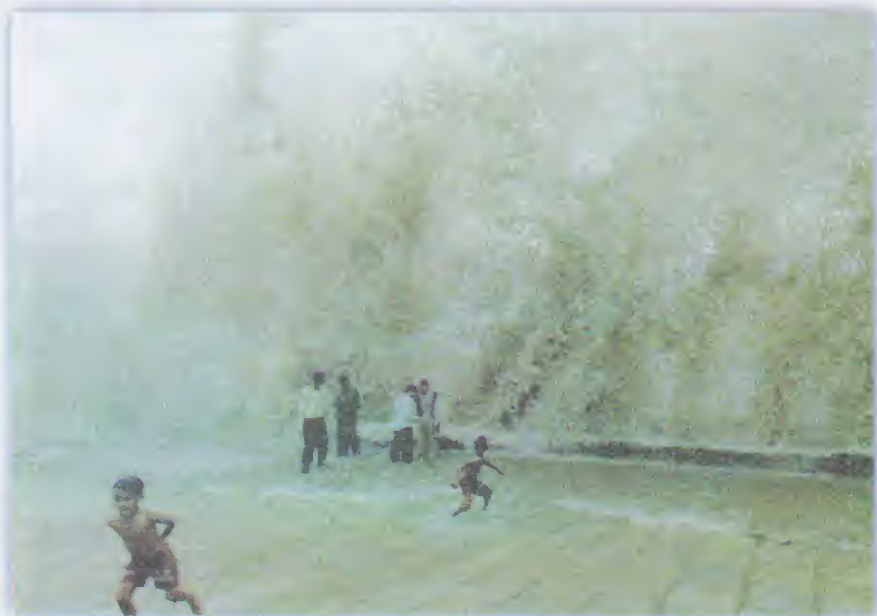
پیشه کی

کارهساته سروشتیه کان کارهساتی له ناکاون، له هه ندى دياردهى سروشتى روو ددهن و دهبنه هوى مردن و بريندار بوونى ژمارديه كى زۆر له خه لك و زيانىكى گه وه له مال و سامان و باله خانه نيشته نيه كان ددهن و سه دان هه زار يا هه ندى جار به مليونه ها كهس ناچار ده كهن كه واز له خانووه كانى خويان بهينن.

ئهم دياردانه بوومه له رزه و له زينه زهويه كان ده گريته وه و، دياردهى ((تسونامى)) كه سالى ٢٠٠٤ تووشى زۆربهى ولاتانى باشوورى رۆژه لاتی ئاسيا بوو و، بووه مايهى كوشتنى ده ورپه رى ٣٠٠ هه زار كهس . هه روه ها كارهساته سروشتيه كان هه لچوونه گر كانيه كان، ئاو هه لسان، لافاو و ره شه بايه كان به هه موو جوړه كانيه وه ده گريته وه، هه روه ها دارمانه زهويه كان و رنبيه سه هۆبه نده كان، ئاگره گه وه كان، شه پۆلى گه رمى نااسايى، نه هات و برسپيه تى و ده ردیش ده گريته وه كه خه لكى دنيا تووشيان بووه .

ئەم کتیبە جوړه‌ها دیارده سروشتییه کان ده‌خاته روو که ده‌بڼه هو‌ی ئەم کاره‌ساتانه . هو‌یه سهره‌کیه کانیش دینیتته‌وه که ده‌بڼه هو‌ی روودانیان، به‌دریژی باسی رووداو‌ه‌کان ده‌کات و به‌وینه و به‌ژماره گرنه‌ترین رووداو‌ه‌کان باس ده‌کات که له چه‌ندین سهرده‌م له می‌ژوودا به‌تاییه‌تی له ماوه‌ی سه‌ده‌ی بیستم که تووشی خه‌لکی سهر زه‌وی بو‌وته‌وه .

هه‌روه‌ها کتیبە که به‌شیک به‌ته‌نیا له روودای نغروب‌وونی که‌شتی تایتانیکی می‌ژوویی ده‌دو‌یت و، به‌شیک له سی‌گۆشه‌ی به‌رمو‌دا، ئەو شته نادیاره‌ی چه‌ندین که‌س و فرۆکه و که‌شتی سه‌ری تی‌دا چووه و به‌ته‌واویش تا‌کو ئیم‌رۆ نه‌یتنییه‌ که‌ی ئاشکرا نه‌کراوه سه‌ره‌رای ئەوه‌ی زۆر له لی‌کو‌ئینه‌وه و بشکینه‌وه‌شی له‌سه‌ر کراوه . ئومید‌ه‌وام له خو‌ینده‌وه‌ی ئەم کتیبە سوودی ته‌واوی لی‌وه‌رگرن و، ئومید‌ه‌واریشم به‌م شی‌وه غه‌مگینه‌ی نو‌وسینه‌کا‌غان دارشت‌وه، پی‌ی دل‌ته‌نگ و غه‌مگین نه‌ب‌نه‌وه .

بوومه له‌رزه و له‌رزینه‌وه زه‌وییه‌کان

بوومه‌له‌رزه ویکهاتنه‌وه‌یه‌کی توندی رووی زه‌وییه که هه‌موو که‌لین و بۆشاییه‌کی نیوان خووی پر ده‌کات یا داده‌خات. هۆیه‌که‌شی جوولانه‌وه‌یه‌کی خیرای توپکله به‌ردینه ده‌وه‌ویه‌که‌ی خوویه‌تی، بوومه‌له‌رز له کاتی ده‌رپه‌رینیکی له ناکاوی وزه هه‌لپه‌سێردراوی نیو ناخی زه‌وی روو ده‌دات، که هه‌میشه له شی‌وه‌ی پالنه‌په‌ستوی گرژبوونه‌وه یا لیکراکێشانه‌وه له به‌رده‌کان ده‌ستپێده‌کات و ئه‌و وزه‌یه‌ش به‌هۆی شه‌پۆله له‌رزینه‌وه‌کانه‌وه ده‌گاته رووی زه‌وی.

بری زیان و تیکدانه‌کان به‌قه‌واره و ماوه‌ی له‌رزینه‌کان ده‌خه‌ملێندریت و هه‌روه‌ها به‌گوێزهی نزیک‌بوونی‌شی له‌ناوچه‌ ئاوه‌دانیه‌کان، بوومه‌له‌رزه‌کان له له‌رزینه‌وه‌ زۆر بچووکه‌کانه‌وه ده‌ستپێده‌کهن که که‌س هه‌ستیان بۆ ناکات تاکو ویکهاتنه‌وه مه‌زنه‌کان که خه‌لک له‌ دووایی هه‌زاران کیلومه‌تره‌وه هه‌ستی پێ ده‌کهن .

لەرزینەوێ زەوییەکان لەسەر جەم ناوچەکانی جیهانی بەرێژەییەکی روو دەدات دەگاتە سەدان جار لە هەر رۆژێکدا . روانگەکانی لەرزینەوێ زەوییەکان هەموو سالتیک دەورووبەری ملیۆن لەرزینەوێی بچووکی زوێ تۆمار دەکەن. بەلام بوومەلەرزە گەورەکان کە دەیتتە هۆی زیانیکی گەورە لە گیان و مائەکان یەک جار لە ماوێ چەند سالتیک لە سەر جەم ناوچەکانی جیهانی روو دەدات . لەرزینەوێ زەوییەکانیش کە بەشیتوێیەکی مام ناوێندی وزیانیان دەیت دەورووبەری بیست کەرەت لە سالتیکدا روو دەدەن .

لە ماوێ چەند سەدەییەکی کەمی رابردوو بوومەلەرزەکان بوونەتە هۆی کوشتنی ملیۆنەها کەس و ، برێکی ئیجگار گەورەش لە زیانە ماددیەکان ، ئیستا چەندین دەوڵەت هەندی پێشینکارە جۆرە جۆر دەکەن بۆ ئەوێ زەرەری لەرزینەوێکان لە گیانی و ماددی سووکبەنەوێ وەکو هۆشیارکردنەوێ خەلک و ، پلاندانان بۆ رووداوی لە ناکاو و ، دروستکردن و دامەزراندنی بینای بەهێز بۆ ئەوێ پتر بەرگەیی بوومەلەرزە بگرێت .

پیوه‌ری ریخته‌ر

توانا و قه‌واری بوومه‌له‌رزه به‌پیوه‌ریک ده‌پیوریت پیتی ده‌گوتریت پیوه‌ری ریخته‌ر، ئه‌مه‌ش تشارلز ریخته‌ری زانای بوومه‌له‌رزه‌کانی ئه‌مه‌ریکایی له‌ سالی ۱۹۳۵ دایه‌ینا، تا‌کو بوومه‌له‌رزه‌کان پۆلین بکات که له‌ ویلایه‌تی کالیفۆرنیا روویان ده‌دا ئینجا له‌ دوا‌ی ئه‌مه‌ ریخته‌ر و یاریده‌ده‌ره‌که‌ی ئه‌م پیوه‌ریان وا ده‌ستکاری کرد تا‌کو بۆ هه‌موو بوومه‌له‌رزه‌کان بشیت که له‌ سه‌رجه‌م ناوچه‌کانی جیهان روو ده‌ده‌ن .

پیوه‌ری ریخته‌ر به‌ دوو‌راییی ۱۰۰ کم له‌ رووی چه‌قی بوومه‌له‌رزه‌وه له‌رزینه‌وه‌ی زه‌وی ده‌پیوتیت و، پله‌کانی له‌ ۱ تا‌کو ۱۰ یه‌ و هه‌ر زیاده‌یه‌ک له‌ هه‌ر پله‌یه‌ک تییدا ده‌کاته به‌رانه‌ر ده‌هینده‌ له‌ هی‌زی له‌رزینه‌وه‌ی زه‌وی به‌مانای بوومه‌له‌رزه‌یه‌ک به‌هی‌زی ۷ پله‌ هی‌زه‌که‌ی ده‌کاته ده‌هینده‌ی بوومه‌له‌رزه‌یه‌ک که به‌هی‌زی ۶ پله‌ بیت .

بوومه‌له‌رزهی پله ۵ ی سەر پیوه‌ری ریخته‌ر له‌ رووی مه‌ترسییه‌وه ده‌کری به‌ مام ناوه‌ندی
بژمی‌ردیت و له‌ زۆربه‌ی جاره‌کان زیانی گه‌وره‌ی گیانی و مالی ناییت مه‌گه‌ر له‌ هه‌ندی
حاله‌تی ده‌گه‌من نه‌بیت، بوومه‌ له‌رزهی پله ۶ له‌ کاریگه‌ری خۆی گه‌وره‌ ده‌بیت و له‌وانه‌یه
زیانیکی گه‌وره‌ی گیانی و تی‌کدانیکی گه‌وره‌ش له‌ مال و سامان نه‌ه‌نجام بدات و
بوومه‌له‌رزهی پله ۷ یا پتر به‌ کاره‌ساته سروشتیه‌کان له‌ قه‌له‌م ده‌دریسن که‌ پاشماوه‌یه‌کی
دلته‌زینیان له‌ گیان و سامان به‌دوادا ده‌می‌نیته‌وه .

سه‌ره‌رای نه‌وه‌ی که‌ پیوه‌ری ریخته‌ر هه‌یج سنووریکی دیاریکراوی نیه‌، که‌چی
بوومه‌له‌رزهی‌ه‌ک له‌ پله ۸ و سه‌ره‌وه‌ زۆر به‌ ده‌گه‌من روو ده‌ده‌ن و، هه‌زی پله ۸ له‌ هه‌زی
کاول‌کردندا ده‌کاته سه‌دان هه‌زار که‌ره‌ت له‌ هه‌زی کاول‌کردنی بۆمبای نه‌تۆمی که‌ سالی
۱۹۴۵ هاوێژرایه سەر شاری هه‌روشه‌ی ژاپۆنی . زانایانیش بوومه‌له‌رزهی‌ه‌کی پله ۱۲ و
ده‌خه‌ملێنن که‌ بتوانیت گۆی زه‌وی که‌رت بکات و بیکاته دووبه‌ش .

له سه دهی بیستم ژمارهیه کی زۆر له بوومه له رزه کان روویانداوه که سه دان ههزار کهسیان له نیو بردووه و بوونه ته مایه ی زیان و زهه ریکی ئیجگار گه وره ش . یه که مینیان هه ریمی جامۆ و که شیری گرتوه که ده که ویتته باکووری ولاتی هیندستان و ئه مه ش له رۆژی عی نیسانی سالی ۱۹۰۵ رووی دا و هه تزه که ی ۸،۳ پله بوو له سه ر پتوهری ریخته ر و بووه هۆی کوشتنی دهه روبه ری بیست ههزار کهس و مالتویرانی و ده ربه ده رکردنی دهیان ههزار و تیکدان و رووخاندنی ههزاران خانوبه ره ش .

له ۱۸ ی نیسان سالی ۱۹۰۶ بوومه له رزه یه ک شاری سان فرانسیسکو ی ئه مه ریکایی گرتوه هه تزه که ی ۸،۳ پله بوو به گوێره ی پتوهری ریخته ر، بووه هۆی ته قانده ده ی بو ریه کانی ئاو و گاز و، ئاگریکی هه لگیرساند ماوه ی سی رۆژان به ده دام بوو و له ئه نجامدا پتر له ۳۰۰۰ کهسی کوشت و ۲۸ ههزار خانوو و باله خانه ی کاو ل کرد و ئه م بوومه له رزه یه به به هه تزه ترین بوومه له رزه داده نریت که له میژووی ئه مه ریکا رووی داوه .

له تشرینی یه‌که‌می سالی ۱۹۸۹ و، دواى تیپه‌ریبونی ۸۳ ساڵ به‌سه‌ر بوومه‌له‌رزهی سالی ۱۹۰۶، هه‌مان ناوچه‌ی شاری سان فرانسیسکۆ تووشی بوومه‌له‌رزهی‌یه‌کی توند بووده، هه‌یه‌که‌ی له‌سه‌ر پیوه‌ری ریخته‌ر ۷،۱ بووه و بووته‌ه‌وی کوشتنی سه‌دان که‌س و تیگدانی به‌شیک‌ی گه‌وره‌ له‌ باله‌خانه‌ بازگانییه‌کان و باله‌خانه‌ نیشته‌جی‌بووه‌کانی خه‌ل‌کی له‌ نیوه‌ندی شاره‌که‌ و هه‌روه‌ها تیگدان و دارماني یه‌کیک له‌ پرده‌کان و تیگدانی ریگا سه‌ره‌کییه‌که‌ی بۆ پرده‌که‌ ده‌چوو .

هه‌روه‌ها ولاته‌ یه‌که‌گرتووه‌کانی ئه‌مه‌ریکا سالی ۱۹۹۴ له‌ ناوچه‌ی شاری لۆس ئه‌نجیلۆسی باشووری رۆژئاوایی بوومه‌له‌رزهی‌یه‌کی دیکه‌ی به‌خۆیه‌وه‌ بیستی، تواناکه‌ی ۶،۸ پله‌ بوو له‌سه‌ر پیوه‌ری ریخته‌ر و بووه‌ه‌وی تیگدان و دارماني سی‌ ریگای سه‌ره‌کی و، به‌میلیاره‌ها دۆلار زیان و، ده‌ربه‌ده‌رکردنی هه‌زاران که‌س دواى رووخان و داته‌پینی خانووبه‌ره‌کانیان .

له ماوهی سدهدی بیستم ولاتی شیلی که کهوتووه ته سهر قه راغی رۆژئاوای نه مه ریکای باشور تووشی سی بوومه له رزی توند بووه . یه که مینیان له ۱۶ تابی سالی ۱۹۰۶، به توانای ۸،۶ پله له سهر پیوه ریخته و، له نه جامدا نزیکه ی ۲۰ ههزار که سی کوشت و، دووه مینیان له ۲۴ ی کانونی دووه می سالی ۱۹۳۹ رویدا و، توانا که ی ۸،۳ پله بو به پیوه ریخته و نه ویش نزیکه ی ۳۰ ههزار که سی کوشت .

بەلەم سییه مین بوومەلەرزه که له رۆژی ۲۲ ی ئایاری ساڵی ۱۹۶۰ روویدا بە توانای ۸.۳ پله لەسەر پیوهری ریختەر و، نزیکەی ۲۰ ههزار کهسی کوشت و، بوومەلەرزه که شاری کۆنسبسیۆنی شیلی بەشیویه کی نیمچه تهواو شارەکهی له بن و بۆتکهوه تهخت و وێرانی کرد؛ هەر له ئەنجامی ئەم بوومەلەرزهیه شهپۆله کانی تسونامی بهرز بوونهوه و گهیشته ئەوبهاری ئوقیانوسی هیمن و له ئەنجامدا چهند سهد کهسانیکی له دورگه کانی هاوای و ژاپۆندا کوشت.

له ۲۸ ی کانوونی یه که می سالی ۱۹۰۸ شاری موسهینا که ده که ویته باکووری رۆژه لاتی دورگهی سقلیه ی ئیتالیایی و شاری ریجودی کالابریا که له هه ره باشووری ئیتالیایه و ئەم دووشاره نۆکه ندیکی بچوکیان له نیتواندایه، هه ردوو شار تووشی بووه له رزه یه ک بوونه وه به توانای ۷.۵ پله له سه ر پتوهری ریخته ر هه ردوو شاری نزیکهی به ته واوهرتی له نیتو برد و، له دوا ی بوومه له رزه که ش شه پۆلی زۆر گه وه له ده ریا په یدا بوون و شاری ریجودی کالابریان به ته واوی نغزی ژیر ناو کرد .

له ژمارهی قوربانیانی ئەم بوومه له رزه یه سه رچاوه زۆرن، هه ندیکیان ده لێن ژمارهی گه یشته ۷۵ هه زار که س و، له سه رچاوه ی دیکه دا هاتوه که ژمارهی قوربانییه کان له ۲۰۰ هه زار که س تییه ریوه، که چی هه ندی سه رچاوه ی دیکه له ۱۰۰ هه زار که س تییه ریته، کوژاو و بریندار بووه کان زۆریه یان خه لکی ئەم دوو شاره بوون و به هه رحال له میژووی ئەوروپا ئەمه به ناخۆشترین کاره سات و خراپترین بوومه له رزه له قه له م ده دن.

له ماوه‌ی سه‌ده‌ی بیسته‌م به‌شی ولاتی چین له بوومه‌له‌رزه تیکده‌ره‌کان زۆر له به‌شی ولاته‌کانی دیکه زیاتر بووه . له ۱۶ کانوونی یه‌که‌می سالی ۱۹۲۰ ناوچه‌ی غانسۆ که که‌وتووته باکووری چین، بوومه‌له‌رزیه‌کی به‌هێز لییدا، توانا‌که‌ی گه‌یشه ۸,۶ پله له پیوه‌ری ریخته‌ر نه‌مه‌ش بووه هۆی کوشتنی پتر له ۲۰۰ هه‌زار که‌س و ملیزنه‌ها که‌سی دیکه‌شی له مال و حالی خۆیان ده‌ربه‌ده‌ر و بی سه‌رو شوین کرد .

هه‌ر له کۆتایی نه‌وسالییدا ۱۹۲۰ و، سه‌ره‌تای سالی ۱۹۲۱ ناوچه‌کانی باکووری چین تووشی بارودۆخی وشکایی بووه و بووته‌ مایه‌ی نانه‌ی سه‌ری نیو ملیۆن که‌س، ئینجا له ۲۲ ی نه‌یاری سالی ۱۹۲۷ بوومه‌له‌رزیه‌کی دیکه‌ی تیکده‌ره‌ هه‌مان ناوچه‌ی غانسۆی گرته‌وه، توانا‌که ۸,۳ پله بووه و، پتر له ۲۰۰ هه‌زار سه‌ری دیکه‌ی ها‌ولاتیانی تی‌چواند...

ئەم کارهساتانه ماینهوه و مکور بون که به دواي ولاتی چین بکهون شهویش وهکو دهست به سترایتک له بهرانبهريدا بووهستیت و هیچی پینه کریت . له ۲۶ ی کانوونی یه که می سالی ۱۹۳۲ بوومه له رزه یه کی نوێ هه مان هه ریمی غانسوی چینی گرتوه، شهجاره بوومه له رزه که به توانای ۷,۶ پلهی سهه پیهه ری ریختهه بوو و، بووه هوێ کوشتی دهووبه ری ۷۰ ههزار کهس و، تیکدان و دارماندنی دهیان ههزار خانووبه ره، سههه رای شه مهش ملیونه ها خه لکی دیکه ی له مال به ده رنا و ده به ده ری کردن .

له ۵ ی کانوونی دووه می سالی ۱۹۷۰ بوومه له رزه یه کی نوێ له هه ریمی یۆنانی ولاتی چینی به توانای ۷,۷ پلهی سهه پیهه ری ریختهه رووی دا، دهووبه ری ۱۶ ههزار کهسی کوشت ئینجا له ۲۸ ی ته مووزی سالی ۱۹۷۶ بوومه له رزه یه کی دیکه هه ریمی تانفشانی چینی گرتوه و، توانای ۸ پله بوو دهووبه ری ۲۵۵ ههزار کهسی له نیو برد .

له گه‌ڵ هاتنی سه‌ده‌ی بیست و یه‌که‌م ولاتی چین له ٢٦ ی کانوونی یه‌که‌می سا‌لی ٢٠٠٦ بوومه‌له‌رزده‌یه‌کی دیکه‌ی به‌خۆه‌ بیه‌نی . بنکه‌که‌ی له‌ ناوچه‌ی هانغشۆنی باشووری روژئاوای دورگه‌ی تایوان بوو . توانا‌که‌ی گه‌یشته ٦,٧ پله و روودانی له‌ گه‌ڵ دووه‌مین یادی سالانه‌ی شه‌پۆله‌کانی تسۆنامی ریککه‌وت که سا‌لی ٢٠٠٤ باشووری روژه‌ه‌لاتی ئاسیای گرته‌وه و بووه‌ هو‌ی کوشتنی پتر له ٣٠٠ هه‌زار که‌س .

کاریگه‌ری ئهم بوومه‌له‌رزده‌یه‌ گه‌یشته قه‌راغه‌کانی روژه‌ه‌لاتی چین و هه‌روه‌ها هونگ کۆنگ و کۆریا و ژاپۆن و فلیپینیشی گرته‌وه . ئهم بوومه‌له‌رزده‌یه‌ زیانی زۆری له‌ گیانی هاو‌اتیان نه‌دا و به‌لام زیانی گه‌وره‌ی له‌ مال و سامان دا زۆر له‌ کێبلی پێوه‌ندیه‌ ده‌ریاییه‌کانی له‌ کارخست که‌ چینی به‌ ولاتی دیکه‌ی جیهان ده‌به‌سته‌وه .

سه‌ره‌رای بوومه‌له‌رزهی سالی ۱۹۰۵ ولاتی هیند له سه‌دهی بیستم چه‌ندین بوومه‌له‌رزهی دیکه‌ی به‌خۆه بینی . له سالی ۱۹۳۴ یش بوومه‌له‌رزهی‌ه‌ک به‌ توانای ۸,۳ پله‌ی سه‌ر پیوه‌ری ریخته‌ر هه‌ریمی بیه‌اری له باکووری رۆژه‌لاتی هیندستان گرت‌ه‌وه و بووه‌ هۆی کوشتنی نیوان ۱۱ هه‌زار و ۳۰ هه‌زار که‌س . له ۳۰ ته‌یاری سالی ۱۹۳۵ هه‌ریمی بلوشتان که ئیستا که‌وتووته رۆژه‌لاتی پاکستان .

هیزی بوومه‌له‌رزه‌که له‌سه‌ر پیوه‌ری ریخته‌ر گه‌یشه ۷,۷ پله . هه‌ندی له سه‌رچاره‌کان گوتیان که بووه هۆی کوشتنی ۳۰ هه‌زار که‌س . که‌چی هه‌ندی سه‌رچاره‌ی دی ئه‌م ژماره‌یه‌ی بۆ ۶۰ هه‌زار که‌س به‌رزکرد‌ه‌وه ، به‌ هه‌ر حال بوومه‌له‌رزهی سالی ۱۹۳۵ به‌ توندترین بوومه‌له‌رزه‌ ناسراوه‌کان داده‌نریت که ناچه‌کانی باشووری ئاسیای گرتووته‌وه .

له ۲۹ ی ئه یللولی ۱۹۹۳ هه ریمی مه هاراسترا له ناوه راستی هیندستان تووشی بوومه له رزه یه ک بووده هیزه که ی ۶،۳ پله بوو به گویره ی پیوه ریخته ر، بوومه له رزه که ۱۵ ههزار که سی کوشت و ۱۶ ههزار که سی دیکه شی بریندار و په ککه و ته کرد، زۆریه ی خانووهکانی شاری خیلاری که له ناوچه که دا بوون رووخان و له گه ل زه ی ته دخت بوون، له ۲۶ ی کانوونی دووه می سالی ۲۰۰۱ بوومه له رزه یه ک هه ریمی غوجاراتی کرته وه که که و ته و ته روژناوای هیندستان . بوومه له رزه که ش به هیزی ۷،۷ پله بوو به گویره ی پیوه ریخته ر.

هوکاری ئه م بوومه له رزه یه گه یشته ولاتی پاکستانی دراوسی و، له هیندستان و پاکستان نزیکه ی ۲۰ ههزار که سی کوشت و، له ۸ ی تشرینی یه که می ۲۰۰۵ بوومه له رزه یه ک به هیزی ۷،۶ پله له سه ر پیوه ریخته ر له هه ریمی که شمیری دا، که که و ته و ته باکووری هیندستان و باکووری روژه لاتی پاکستان و له هه ردوو ولاتدا ده رو به ری ۸۷ ههزار که سی کوشت .

ژاپۆن له ماوه‌ی سه‌ده‌ی بیستم تووشی دوو بوومه‌له‌رزهی به‌هێز بووه‌وه. یه‌که‌مینیان له ۱ ی ئه‌یلوولی ساڵی ۱۹۲۳ رووی دا و، شاری تۆکیۆی پایته‌ختی ژاپۆنی تووشی زیانیکی زۆر گه‌وره‌ کردوه و هه‌روه‌ها شاری یۆکۆهامای دراوسی خۆی گرتوه و ئه‌ویشی به‌ته‌واوه‌تی ویران و کاوڵ کرد. هێزی بوومه‌له‌رزه‌که‌ گه‌یشته ۸,۳ پله و هه‌ر له‌ دوای ئه‌مه‌ش ناگریکی گه‌وره‌ له‌ ناچه‌که‌ هه‌لگیرسا و له‌ ئه‌نجامدا پتر له‌ ۱۴۰ هه‌زار که‌سی له‌ نیوبرد.

به‌لام بوومه‌له‌رزه‌ گه‌وره‌که‌ی دووهم له ۱۷ ی کانوونی دووه‌می ساڵی ۱۹۵۵ رووی دا. هێزه‌که‌ی گه‌یشته ۷,۲ پله و ۳۰ هه‌زار خانووی گه‌وره و بچووک و باڵه‌خانه‌ی تیکدا و چه‌ندین پردی له‌ شاری کۆبی که‌ که‌وتوه‌ته‌ باشووری رۆژناوای پایته‌خت رووخاند و پارچه‌ پارچه‌ یانی کرد و ئینجا به‌دریژیی شاره‌که‌ ناگریکی گه‌وره‌ی هه‌لگیرساند و ئه‌مه‌ش بووه‌ هۆی کوشتنی ۶۵۰۰ که‌س و ۳۰ هه‌زار که‌شیش بریندار بوون.

همه‌روها تورک‌باش له ماوه‌ی سه‌ده‌ی بیستم تووشی چەندین بوومه‌له‌رزە بوو، ته‌وه به‌لام له هیزیدا جیاواز بوو و له‌و زیانه‌ی گیانی و ماددیشدا که تووشی شاره‌کان بوو دیسان جیاواز بوو، له‌مانه توندترینیان دوو بوومه‌له‌رزە به‌هیزبوو یه‌که‌مینیان له ۲۶ ی کانوونی یه‌که‌می سالی ۱۹۳۹ روی دا و، هیزه‌که‌ی گه‌یشته ۸ پله‌ی سەر پی‌وه‌ری ریخته‌ر و، شاری ته‌زنکانی که که‌وتووته باکووری رۆژه‌لاتی ولات به‌ته‌واوی تینکدا و کاوولی کرد و ده‌وروبه‌ری ۳۰ هزار که‌سی کوشت.

دووهمین بوومه‌له‌رزە له ئابی سالی ۱۹۹۹ روی دا و شاری ته‌زمیت و ناوچه‌ی ده‌وروبه‌ری گرته‌وه که ده‌که‌ویته باکووری رۆژئاواوی ولات و هینده‌ی ۱۰۰ کم له باشووری رۆژه‌لاتی ئیستانبۆل دووره . هیزی بوومه‌له‌رزە که ۷،۴ پله‌ی سەر پی‌وه‌ری ریخته‌ر بوو و بوو هۆی تینکدان و کاوڵکردنی نزیکه‌ی ۷۶ هزار خانوو و باڵه‌خانه‌ی نیو شاری ته‌زمیت به‌ته‌نیا و همه‌روها ده‌وروبه‌ری ۱۷ هزار که‌سی کوشت .

له ههردوو سالانی ۱۹۴۸ و ۱۹۴۹ ناوچهی ناسیای ناوهراست تووشی دوو بوومه‌له‌رزهی به‌هیز بووده و، سه‌دان هه‌زار که‌سی تووشی مال ویرانی کرد و چه‌ندین ناوچه‌ی به‌ته‌واویتی ته‌خت کرد و ملیونه‌ها که‌سی دیکه‌شی ئاواره کرد. یه‌که‌مین بوومه‌له‌رزه له ۶ی تشرینی یه‌که‌می سالی ۱۹۴۸ رووی دا و ولاتی تورکمانستانی گرت‌ه‌وه که ده‌که‌ویتی به‌باکووری روزه‌لاتی ئیران و ئه‌و کاته یه‌کێک له ولاته‌کانی یه‌کیته‌ی سوڤیه‌ت بوو. بوومه‌له‌رزه‌که چه‌ندین شاری کاوڵ کرد و له‌مانه‌ش عیشق ئابادی پایته‌خت.

هیزی بوومه‌له‌رزه‌که گه‌یشته ۷،۳ پله. بووه هۆی کوشتنی نزیکه‌ی ۱۱۰ هه‌زار که‌س، له سالی ۱۹۴۹-ش بوومه‌له‌رزه‌یه‌کی دیکه ولاتی تاجیکستانی گرت‌ه‌وه، به‌باکووری روزه‌لاتی ئه‌فغانستان، ئه‌و کاته یه‌کێک له ولاته‌کانی یه‌کیته‌ی سوڤیه‌ت بوو. هیزه‌که‌ی گه‌یشته ۷،۵ پله‌ی سه‌ر پیتوهری ریخته‌ر و نزیکه‌ی ۱۲۰ هه‌زار که‌سی کوشت.

لە ئىيۇن ۲۹ى شىبىلىق ۱ى ئادارى سالى ۱۹۶۰ زىچىرە بومبەلەر زەيەك شارى ئەغادىرى مەغرىبى گرتەۋە، كە دەكەۋىتتە قەراغى باشقۇرى رۇژئاۋى ۋلات و بەسەر ئۇقىانۇسى ئەتلەسىدا دەروانىت . ھىزى ھەرە توندى بومبەلەر زەكان گەيشتە ۵,۸ پلەى سەر پىتەرى رىقتەر و بوۋە مايەى تىكەدان و كاۋلەردىنى نىزىكەى ۷۰% ى خانۇۋەكانى شارەكە بە ھەزاران كەسى زىندوۋ و مردوۋى خستە ژىر دارو پەردوۋى بالەخانە دارماۋەكان .

دوا بە دۋاى ئەم بومبەلەر زانە شەپۋلى بەرز لە ئۇقىانۇسى ئەتلەسى شارەكەى نغىرۋ كىرد و ئىنجا ناگرىكى ئىجگار گەرە ھەلگىرسا ھەموۋ ناۋچەكانى ئەغادىرى گرتەۋە، ئىتر بۇ ئەۋەى قەۋارەى زىانەكان كەم بىكرىتەۋە شارەكە لە خەلگەكە چۆلگرا، كەچى تەنبا پىساۋانى پۇلىس و سوپا و تىپەكانى فرىاكەۋتن تىپىدا مانەۋە، لە ئەنجامى ئەمەش نىزىكەى ۱۵ ھەزار كەس كۆژا كەسىپەكى دانىشتۋانى شارەكەيان پىكەتتا.

هندی و لاتانی هم‌ریکای لاتینی له ماوهی سییه کی دواپی له سه‌دهی بیستم تووشی ژماره‌یه که له بوومه‌له‌رزه تونده‌کان بوونه‌وه . له ۳۱ ئایاری سالی ۱۹۷۰ پیرو، که که‌وتووته روژناوای ئهم‌ریکای باشوور . بوومه‌له‌رزه‌یه کی توند گرتیه‌وه، هیزه‌که‌ی گه‌یشته ۷،۷ پله‌ی سه‌ر پیوه‌ری ریخته‌ر و بووه‌ه‌وی دارماني چیا‌ی واسکرانی باکووری پایته‌خت و چیا‌یه‌که‌ش له‌گه‌ل رمانی خویدا ۱۰ گون‌دی نزیک‌ خ‌وی ته‌خت کرد و له‌گه‌ل ئه‌مانه‌ش شاروچکه‌ی شیمبوتی -شی کاو‌ل و ویران کرد و خه‌لکه‌که‌ی به‌گشتی خسته‌ژیر داروپه‌ردو و به‌فره‌که‌ی خ‌وی .

دارمانه‌که به‌تدبیا نزیکه‌ی ۲۰ هه‌زار که‌سی کوشت و، بوومه‌له‌رزه‌که‌ش ده‌وروبه‌ری ۷۰ هه‌زار که‌سی له‌ پیرو کوشت . له ۴ شوباتی سالی ۱۹۷۶ بوومه‌له‌رزه‌یه‌ک ولاتی گواتیمالای گرت‌وه که ده‌که‌وینه‌ ناوه‌راستی ئهم‌ریکای ناوه‌راست و، هیزی گه‌یشته ۷،۵ پله و ده‌وروبه‌ری ۲۳ هه‌زار که‌سی کوشت.

له ماره‌ی ده‌که‌وێته نیوان ۱۹ و ۲۱ ی ئه‌یلوولی سالی ۱۹۸۵ ولاتی مه‌کسیک که ده‌که‌وێته باشووری ئه‌مه‌ریکای باکوور و باشووری ولاته یه‌که‌گرتووه‌کانی ئه‌مه‌ریکا تووشی بوومه‌له‌رزیه‌که‌ بووه‌هێزی گه‌یشه ۸.۱ پله‌ له‌سه‌ر پێوه‌ری ریخته‌ر . بوومه‌له‌رزیه‌که‌ مه‌کسیکۆی پایته‌خت و سێ هه‌ریمی کناری گرتوه‌وه‌ و ده‌رووبه‌ری ۲۵ هه‌زار که‌سی له‌ نیو برد و له‌ لایه‌کی دیکه‌ راپۆرته‌ ره‌سمیه‌کان ژماره‌ی کوژراوه‌کانیان ته‌نیا به ۹۵۰۰ که‌س بلاوکرده‌وه .

پێشتریش ولاتی ئه‌کوادۆر که ده‌که‌وێته رۆژئاوای ئه‌مه‌ریکای باشوور و باکووری ولاتی پیرۆ. له ۵ ی ئابی سالی ۱۹۴۹ بوومه‌له‌رزیه‌که‌ گرتیه‌وه‌، هێزی گه‌یشه ۶.۸ پله‌ له‌سه‌ر پێوه‌ری ریخته‌ر و بووه‌هۆی کوشتنی ۶ هه‌زار که‌س و مالتویرانکردن و ده‌ربه‌ده‌ر کردنی نزیکه‌ی ۱۰۰ هه‌زار که‌سی دیکه‌ش.

ولایتی ئییران بده ناسراوه که له هه‌موو جیهاندا زۆریه‌ی بوم‌له‌رزه‌کان له‌وی روو دده‌ن . له‌ ماوه‌ی سه‌ده‌ی بیستم و سه‌ده‌تا‌کانی سه‌ده‌ی بیست و یه‌که‌م تووشی چه‌ندین بوم‌له‌رزهی توانا هه‌مه‌جۆر بووه‌ته‌وه . له ۱ و ۲ ی ئه‌یلوولی ساڵی ۱۹۶۰ تووشی بوم‌له‌رزه‌یه‌ک بووه‌هه‌ی هه‌ی‌زی گه‌یشه ۷,۱ پله له‌سه‌ر پی‌وه‌ری ریخته‌ر و ناوچه‌کانی باکووری رۆژئاوای گرت‌وه و پتر له ۱۲ هه‌زار که‌سی کوشت و ده‌یان هه‌زار که‌سی دیکه‌شی په‌رگه‌نده و ده‌ربه‌ده‌ر کرد .

له ۳۱ ی ئابی ۱۹۶۸ بوم‌له‌رزه‌یه‌ک باکووری رۆژه‌لاتی ئییرانی گرت‌وه به‌هه‌ی‌زی ۷,۴ پله و بووه‌هه‌ی کوشتنی ۱۱۶۰۰ که‌س و ، له ۱۶ ی ئه‌یلوولی ساڵی ۱۹۷۸ بوم‌له‌رزه‌یه‌کی دیکه به‌هه‌ی‌زی ۷,۷ پله باکووری رۆژه‌لاتی ئییرانی گرت‌وه و ده‌هه‌یه‌ری ۲۵ هه‌زار که‌سی کوشت .

له ههردوو رۆژی ٢١ و ٢٤ ی حوزەیران له ساڵی ١٩٩٠ دوو بوومه‌له‌رزە یه‌ك له‌ دوای یه‌كدی له‌ ناوچه‌ شاخاوییه‌کانی باکووری رۆژه‌لاتی ئێران روی دا، هه‌ریه‌كه‌یان هه‌یزی ٧,٧ پله‌ی سه‌ر پێوه‌ری ریخته‌ر ده‌بوو و، نزیکه‌ی ٦٠ هه‌زار که‌سی کوشت و سووه‌ هه‌زی بریندار بوونی نزیکه‌ی ٢٠٠ هه‌زار که‌سی دیکه‌ش و، سه‌دان هه‌زار خانوو و باڵه‌خانه‌ی تێکدا، له‌ ئاکامدا ٥٠٠ هه‌زار که‌سی دیکه‌ش بێ داڵده‌ مانه‌وه‌.

له‌ ٢٦ ی کانوونی یه‌که‌می ساڵی ٢٠٠٣ بوومه‌له‌رزەیه‌ك ناوچه‌ی شاری (بام) ی شوینه‌واری گرت‌وه‌ که‌ ده‌که‌وێته‌ باشووری رۆژه‌لاتی ئێران، هه‌یزی گه‌یشته‌ ٦,٦ پله‌ی سه‌ر پێوه‌ری ریخته‌ر لایه‌کی گه‌وره‌ی له‌ شاره‌که‌ دارماند و، نێوان ٣٠ و ٤٠ هه‌زار که‌سی کوشت و، ٣٠ هه‌زار که‌سی بریندار کرد و، ده‌هه‌یه‌ری ٧٥ هه‌زار که‌سی دیکه‌شی به‌بێ مال هه‌یشت‌وه‌.

هه‌روه‌ها ئه‌رمینیش له‌و ولاتانه دادنه‌نیت که به‌شیوه‌ی دووباره‌کی تووشی بوومه‌له‌رزه ده‌بیته‌وه، توندترین ئهم بوومه‌له‌رزانه له ۷ی کانوونی یه‌که‌می سالی ۱۹۸۸ روی دا و، هیزی گه‌یشه ۶،۹ ی پتوهری ریخته‌ر و، ئهم بوومه‌له‌رزیه ده‌روبه‌ری ۲۵ هه‌زار که‌سی کوشت و، ۱۵ هه‌زار که‌سی بریندار کرد و، پتر له ۴۰۰ هه‌زار که‌سی له مالی خویان ده‌ربه‌ده‌ر کرد.

له ۲۶ی ئایاری ۲۰۰۶ بوومه‌له‌رزیه‌ک به‌هیزی ۶،۳ پله له‌سه‌ر پتوهری ریخته‌ر له دورگه‌ی جاوه‌ی نه‌نده‌نووسای دا و، ۶۰۰۰ که‌سی کوشت و ۱۲۷ هه‌زار که‌سی دیکه‌شی له مالی خویان ئاواره کرد. له دوو لاپه‌ره‌ی داهاتوو خشته‌یه‌ک دروست کراوه گرنه‌گرتین بوومه‌له‌رزه‌کانی تیدایه که له ماوه‌ی سه‌ده‌ی بیسته‌م و سه‌ده‌ی سده‌ی بیست و یه‌که‌م رویان داوه.

شماره‌ی مردووان	هیزی ریخته‌ر	شوین	به‌روار
۲۰ هزار	۸,۶	هیندستان	۱۹۰۵
۳۰۰۰	۸,۳	ولایه یه‌گرتووه‌کان	۱۹۰۶
۲۰ هزار	۸,۶	شیلی	۱۹۰۶
۲۰۰ / ۷۵ هزار	۷,۵	یتالیا، مسینا	۱۹۰۸
۲۰۰ هزار	۸,۶	چین	۱۹۲۰
۱۴۰ هزار	۸,۳	ژاپون	۱۹۲۳
۲۰۰ هزار	۸,۳	چین	۱۹۲۷
۷۰ هزار	۷,۶	چین	۱۹۳۲
۳۰ / ۱۱ هزار	۸,۳	هیندستان	۱۹۳۴
۶۰ / ۳۰ هزار	۷,۷	هیندستان	۱۹۳۵
۳۰ هزار	۸,۳	شیلی	۱۹۳۹
۳۰ هزار	۸	تورکیا	۱۹۳۹
۱۰۰ هزار	۷,۳	تورکمانستان	۱۹۴۸
۱۲۰ هزار	۷,۵	تاجیکستان	۱۹۴۹
۶۰۰۰	۶,۸	نه‌کوادور	۱۹۴۹
۲۰ هزار	۸,۳	شیلی	۱۹۶۰
۱۵ هزار	۵,۸	مه‌غریب، نه‌غادیر	۱۹۶۰
۱۲ هزار	۷,۱	ئیران	۱۹۶۲
۱۱۶۰۰	۷,۴	ئیران	۱۹۶۸
۲۵ هزار	۷,۷	ئیران	۱۹۷۸

بهروار	شویـن	هیزی ریخته	ژمارهی مردووان
۱۹۷۰	چین	۷,۷	۱۶ هزار
۱۹۷۰	پیرو	۷,۷	۷۰ هزار
۱۹۷۶	چین	۸	۲۵۵ هزار
۱۹۷۶	گواتیمالا	۷,۵	۲۳ هزار
۱۹۷۸	ئیران	۷,۷	۲۵ هزار
۱۹۸۰	ئیتالیا	۷,۲	۲۹۱۴
۱۹۸۵	مەکیک	۸,۱	۲۵/۹۵۰۰ هزار
۱۹۸۸	ئەرمینیا	۶,۹	۲۵ هزار
۱۹۹۰	ئیران	۷,۷	۶۰ هزار
۱۹۹۳	هیندستان	۶,۳	۱۵ هزار
۱۹۹۵	ژاپۆن، کۆبی	۷,۲	۶۵۰۰
۱۹۹۵	روسیا	۷,۵	۲۱۰۰
۱۹۹۸	ئەفغانستان	۶,۱	۴۰۰۰
۱۹۹۸	ئەفغانستان	۷,۱	۵۰۰۰
۱۹۹۹	تورکیا، ئەزمت	۷,۴	۱۷ هزار
۱۹۹۹	تایوان	۷,۶	۲۴۰۰
۲۰۰۱	هیندستان	۷,۷	۲۰ هزار
۲۰۰۳	ئیران	۶,۶	۴۰ / ۳۰ هزار
۲۰۰۵	پاکستان —	۷,۶	۸۷ هزار
۲۰۰۶	ئەندەنوسیا	۶,۳	۶۰۰۰

تسونامی - شه پۆله بوومه له رزه ییه کان

تسونامی وشه یه کی ژاپونییه و زانستییه به بۆ مه بهستی شه پۆله ده ریاییه بوومه له رزه ییه کان به کار دیت . ئەم شه پۆلانهش له ژیر رووی ده ریا پهیدا ده بن و زۆر جار له ئەنجامی بوومه له رزه وه روو ده ده ن و هه ندی جاریش له ئەنجامی دارمان یا ته قینه وه گر کانیه کانه وه پهیدا ده بن و کاتی پانتایی ئاستی رووی ژیره وهی ده ریا به لایه کدا ده گۆریت زنجیره یه ک له شه پۆله کان له شیه وهی قه واره یه ک هه لبه دیه ته نیو ئاوه وه پهیدا ده بیت .

شه پۆله کانی تسونامی درێژی هه مه جو ریان هیه و له وانه یه به سه دان کیلومه تر درێژ بیه ته وه ، به خیراییه ک ده گاته ۸۰۰ کیلومه تر له کاتمیتریکدا و کاتی ده گاته ئاوی ته نکایی نزیک قه راغه کان ئاوه که زۆر گه وه ده بی و به رزاییه که ی له نیو ده ریا له نیو مه تر ده ستپینه کات و له ۱۵ مه ترى سه ر قه راغ کۆتایی دیت و هه ندی جاریش بۆ ۳۰ مه تر به رز ده بیته وه .

به رینی شه پۆله کانی تسونامی ده گاته ده وروبه ری ۱۰۰ کم و، له وانه یه هه ندی جار له ۲۰۰ کیلومه تریش تیپه رینی، کاتی ئه م شه پۆلانه ده گه نه قه راغ له بهر ئه وهی قه واره یه کی ئیجگار زۆر له ئاو پهیدا ده ییت، له ئه نجامدا ده ییت هه یزکی تیکده ر و کاو لکه ری زۆر گه وه، له وانه یه هه موو قه راغه که بخته ژیر ئاوه وه و هه موو شیوه کانی ژیا نی مروه و گیانه وه و رووه که کان له نیو بیات، هه روه ها هه موو داموده زگه شارستانییه کانیش به ته واده تی بکاته داروپه ردو .

پێویسته شه پۆله کانی تسونامی که له بوومه له رزه و داته پین و بوومه له رزه کانی ژیر قوولایی ده ریا پهیدا ده بن له گه ل ئه و شه پۆلانه ی له ره شه باو گه رده لوه له تونده ده ریا ییه کان روو ده دن تیکه لاو به یه کدییا ن نه که یه وه، که له کاتی ده گاته قه راغه کان ده ییت هه ی روودانی هه لسانی ئاو و لافاوه کان و ئه و کاته ش ئه م جهزه ره شه باو گه رده لوه لانه ناوی لی د نه ریت شه پۆله ره شه باییه ده ریا ییه کان .

یه کینک له گه‌وره‌ترین کاره‌ساته‌کانی تسونامی له سه‌رده‌می نوی له به‌یانی روژی ۲۶ ی کانوونی یه‌که‌می سالی ۲۰۰۴ روی دا، کاتی بوومه‌له‌رزیه‌کی ټیجگار گه‌وره له دوری ۱۶۰ کم له قهرغی سۆمه‌تردی ئنده‌نوسیایی ژیره‌وی زهریای هیندی هه‌ژانده‌وه، یه‌که‌مین جار به‌هیزی ۹ پله‌ی سه‌ر پیوه‌ری ریخته‌ر بوو، ټینجا ورده ورده به‌هیزتر بوو تا‌کو گه‌یشته هیزی ۹،۳ و ئه‌مه‌ش دووه‌مین به‌هیزترین بوومه‌له‌رزیه که تا‌کو ئیستا تۆمار کراییت.

بنکه‌کانی چاودیری ئه‌مه‌یان ئاشکرا کرد که ئه‌م بوومه‌له‌رزیه نزیکه‌ی ماوه‌ی ۱۰ ده‌قیقه به‌رده‌وام بوو. ئه‌مه‌ش درێژترین ماوه‌ی بوومه‌له‌رزیه که بنکه‌کان له هه‌موو ناوچه‌کانی جیهان تۆماریان کردبیت، بوومه‌له‌رزیه که هینده به‌هیز بوو به‌را‌ده‌یه‌ک بووه هۆی ئه‌وه‌ی که گۆی زه‌وی به‌ته‌واوی به‌له‌رزیت و ده‌وربه‌ری یه‌ک سانتیه‌تر به‌لای که‌می له شوینی خۆی لایبجیت. ئه‌م بوومه‌له‌رزیه هینده کاریگه‌ر بووه خه‌لک له ناوچه‌کانی ټیجگار دور له سه‌نته‌ر هه‌ستیایان پینکردوه.

لە گەڵ گەشتنی ئەم شەپۆلاتە ی تەسۆنامی بۆ قەرەغەکانی باشوور و باشووری رۆژەهەلات
لە کیشوهری ئاسیا بەرزی شەپۆلەکان دەگەشتە ۳۳ مەتر و شەپۆلە هەرە بەهێزەکانی
هەموو شارە قەرەغییەکانی راسالی وەکو شارەکانی ولاتی ئێندەنوسیا و مالیزیا و
تایلاند و دورگەکانی مالدیف و سریلانکا و هیندستان و بەنگلادیش سەرەرای هەندێ
دەولەتانی دیکە لە باشووری رۆژەهەلاتی ئاسیا کە بەشیوەیه کی کەمتر وێران بوون وەکو
میانمار .

هەروەها کاریگەری ئەم شەپۆلاتە گەشتە قەرەغەکانی رۆژەهەلات و باشووری رۆژەهەلاتی
کیشوهری ئەفەریقیا . شەپۆلەکان سۆمال و کینیا و تەنزانیا و ولاتی باشووری ئەفەریقیا
گرتەووە لە ئاکامی ئەم کارەساتە دەورووبەری ۳۰۰ هەزار کەس کوژرا کە زۆریەیان لە
ئێندەنوسیا بوون ، سەرەرای زیانیکی ئێجگار گەورە ماددیش کە زیاتر لە ۷ ملیار دۆلار
دەبوو .

له کاتی عهسری رۆژی ۱۷ تهمووزی سالی ۲۰۰۶ سهر له نوێ شهپۆله کانی تسۆنامی ههپشيان بو سهر ئهندهنوسيا برد، بهلام بهپلهيه کي زۆر کهمتر له جاري پيشوو .
بوومهلهرزهييه کي زهمينه يي له دووايي ۳۵۰ کيلۆمەتر له باشووري دورگه ي جاوڤي
ئهندهنوسيا يي روي دا و بسوه هۆي کوشتنی ۶۳۷ کهس له ناوچه جياجيا کانی
ئهندهنوسيا و ۵۴۳ کهسيش بريندار بوون و ۱۶۴ کهسي دیکهش بي سهروشوين بوون .

ههروهها ۱۶۲۴ خانووی دارماند و زياني گهوره ي ليکهوت. ۱۸۷۴ کهشتی تیکشکان و
زۆربه يان نغزو بوون و له ههموو ناوچه کانی که شهپۆله کانی تسۆنامی گرتبوونيهوه
تهوژمی کارهباي تیندا پچرا، سههره ياي پچرانی ههموو هيله کانی تهلهفۆن ... بهرزی
شهپۆله کانی تسۆنامی نهجارهش دهگهيشته دهروبهري دوو مهتر ...

له ۱۷ی ئابی سالی ۱۹۷۶ بوومه‌له‌رزیه‌کی توند به‌هیزی ۸ پله له‌سه‌ر پیوه‌ری ریخته‌ر له نیو ئۆقیانووسی هیمنی نزیك فلیپین رووی دا، کاریگه‌رییه‌که‌ی گه‌یشته گشت ده‌وله‌ته نزیك و ده‌وریه‌ره‌کانی خۆی . له دوا‌ی پینج ده‌قیقه‌ی ده‌ستپێکردنی بوومه‌له‌رزیه‌که شه‌پۆله‌کانی تسۆنامی به‌به‌رزایی پینج مه‌تر شالۆریان بۆ قه‌راغه‌کانی ولات هینا و نه‌مه‌ش بووه‌ هۆی کوشتنی پتر له هه‌شت هه‌زار که‌س و تیکدان و دارماندن و داته‌پاندنی گشت نه‌و خانووه‌کانی له قه‌راغه‌که‌ بوون .

له ۱۷ی تهمووزی ۱۹۹۸ بوومه‌له‌رزیه‌کی به‌هیز له دووری ۷۰ کم باکووری قه‌راغی ده‌وله‌تی بابیوای غینیای نویی هه‌ژانده‌وه که ده‌که‌ویته باکووری ئوسترالیا. دوا‌ی چه‌ند ده‌قیقه‌یه‌ک له بوومه‌له‌رزیه‌که شه‌پۆله‌کانی تسۆنامی شالۆریان بۆ نه‌م قه‌راغه‌ هینا و، نه‌مه‌ش بووه‌ هۆی کوشتنی پتر له ۳۰۰۰ که‌س و، بریندار بوونی سه‌دانی دیکه و ده‌ریه‌ده‌ر کردن و ئاواره‌کردنی ۶۰۰۰ که‌سی دیکه‌ش.

له سالی ۱۹۵۲ ئەندەنوسیا تووشی بومەلەرزەیه کی زۆر بەهێز بوووە و بوو هۆی روودانی شەپۆلەکانی تسونامی و بەرزبوونەوهی ئاستی شەپۆلەکان بۆ پێنج مەتر و کاریگەری شەپۆلەکان گەیشته چەندین دەولەتان کەبەسەر ئوقیانوسی هیمندا دەروانن وەکو ژاپۆن و دورگەکانی هاوای و، هەردوو دەولەتی پیرۆ و شیلی له ئەمەریکای باشوور، ئەمەش له ئەنجامدا بوو هۆی کوشتنی ۴۰۰۰ کەس و جگە لەمەش زیانیکی ماددی ئیجگار گەورەشی له خەڵکە کەدا .

یستە میژوووبیەکان ژمارەیه کی زۆر له کارهساته کانیاان تۆمار کردووه که له شەپۆلەکانی تسونامییەوه روویان داوه و ناوچە ی جۆراوجۆریان له جیهان تووشی کارهساتی دلتەزین کردووه تەوه. لەمەشدا قوربانیەکان هەندێ جار له دەیان کەسەوه تاكو سەدان هەزار کەس بووه. له لایەرهی داهااتوو خشتهیه که گرنگترین کارهساته دلتەزینەکانی تێدایه و بەرواری رووداوه کانیشی تێدایه که بەشیوێه کی زنجیره یی تۆمار کراون.

بهرار	شون	ژماره‌ی مردووان
۱۶۰۵	ژاپون	۵۰۰۰
۱۶۰۷	بهریتانیا	۲۰۰۰
۱۷۰۳	ژاپون	۵۲۳۳
۱۷۰۷	ژاپون	۳۰ هزار
۱۷۵۵	بورتگال و مغرب	۱۰۰ هزار
۱۷۷۱	ژاپون	۱۴ هزار
۱۷۸۲	چین و تایوان	۴۰ هزار
۱۷۹۲	ژاپون	۱۵ هزار
۱۸۲۶	ژاپون	۲۷ هزار
۱۸۶۸	شیلی	۲۵۶۷۴
۱۸۸۳	اندونسیا	۳۶ هزار
۱۸۹۶	ژاپون	۲۲ هزار
۱۹۰۸	ئیتالیا	۷۰ هزار
۱۹۳۳	ژاپون	۳۰۰۰
۱۹۵۲	اندونسیا	۴۰۰۰
۱۹۶۰	شیلی، هاوای، فلیپین، ژاپون	۲۰۰۰
۱۹۷۶	فلیپین	۸۰۰۰
۱۹۹۸	بایووا نیو غینیا	۳۰۰۰
۲۰۰۴	ئهندونسیا، هند، سریلانکا و ئیتر	۳۰۰ هزار
۲۰۰۶	ئنده‌نوسیا، جاوه	۶۳۷

هه لچوونه گرکانیه کان

گرگان له نه بامی قلیشانده له روی زهوی یا تویکله که ی پەیدا دەبێت. که دەبێتە هۆی دەریه پینی بەردە تواوه کان و خۆله میس و گازە کان له قوولایی نیوان ۸۰ - ۱۰۰ کم له ژیر قلیشانده که و بەردە تواوه که و بەردە پۆلوه کان به تێپه ربوونی روژگار شاخ یا شینوهی نیمچه شاخی گرکانی پیکدینیت یا بۆ یه کهمین جار له نیو دهریا دورگهی نوی به دیار ده که ویت .

هه گهر گرکانیک له شوینیکی نزیک شاره کان یا دێیه کان به ته قیته وه هه میسه زیاتی گیانی و ماددی ده بێت و ئەم زیانانەش هه لبه ته به گوێرهی دوور و نزیکه شارو گونده کان له سهنته ری ته قینه وه که کهم و زیاد ی تیده که ویت، هه روه ها ته قینه وه ی گرکان له هه ندی شویندا ناگری که وری لیده که ویت وه و ته ویش وه کو بوومه له رزه کان زیانی گه رره له گیان و مالی خه لک ده دن.

له گهڻ هه موو شتوه کانی ته قینه وه گرکانییه کان گازه کان له گه لیدا دهرده پرن، نه م گازانه که له ژیر زه ویدا هن، له ژیر کاریگری پال په ستویه کی به هیز هه وڼده دن درزیک بدوژنه وه دهرچوونی له هه درزیک ته قینه وهی گه وړه په ویدا ده کات زور جاریش نه م گازانه له نه جاسی تیپه ربوونی به رده توواوه کان به نیو ناودا په ویدا ده بن و ده بنه هه لم له وانه شه نه م گازانه له گهڻ دووم نوکسیدی کاربزن و دووم نوکسیدی کبریت تیکه لاو بوونه وه .

له وانه یه ته قینه وه گرکانییه کان ماده دی شل دهر بکن که له ماده توواوه کانی ژیر زوی یه وه په ویدا ده بیت، یا هندی ماده ی نیمچه رهق دهرده کات که له ماده دهر په ریوه کانی دی گرمی که مته، سه ره پای نه مانه ش گرکانه کان بهر له وهی ده ست به ته قینه وه بکن یا ماده توواوه کان ده ست به هه لچوون بکن نه شوینه کی که ده بیتسه سه تنه کی ته قینه وه که ده قلیشیتوه و ناوچه ی شوین زاره کی ته قینه وه که به ردی گه وړه گه وری لیډه رده پهریت .

گرکانی فیزۆف له گرکانه هه‌ره به‌ناوبانگه‌کانی میژوه و ده‌که‌ویته باشووری ئیتالیا، نزیک شاری ناپۆلی سهر کنار، نه‌مه‌ش به‌ تاکه گرکانی چالاک داده‌نریت له ئه‌وروپا که تا‌کو ئیمرو مایه‌ته‌وه . یه‌که‌مین ته‌قیینه‌وه‌ی له ۲۴ ی ئابی سا‌لی ۷۹ ی زایینی رووی دا و، له‌ دوا‌ی چه‌ند ده‌قیقه‌یه‌کی که‌م شاری بۆمی و، هه‌ردوو شاره‌ نزیکه‌کانی خوی، خۆله‌میش و قو‌پ و لی‌تاری ت‌وا‌وه‌ دایانی پۆشی و تییدا ده‌روبه‌ری ۴۰۰۰ که‌س کوژران .

له‌ سا‌لی ۱۶۳۱ گرکانی فیزۆف بۆ جاریکی دی هه‌لچوو و پتر له ۳۰۰۰ که‌سی له‌ نیو برد. ئینجا سهر له‌ نوێ له‌ سا‌لی ۱۷۹۴ ته‌قییه‌وه‌ و شاریکی له‌ باشووری خۆی کا‌ول و وێران کرد و، له‌ نیسانی ۱۹۰۶ بۆ ما‌وه‌ی ده‌ رۆژ هه‌لچوو و بووه‌ هۆی کوشتنی ۲۰۰۰ که‌س و، له‌ سا‌لتی ۱۹۱۳، ۱۹۲۶، ۱۹۲۹، ۱۹۴۴، دیسان ده‌ته‌قییه‌وه‌ به‌لام زیانی زۆر نه‌بوو.

له حوزه‌یرانی سالی ۱۷۸۳ شاخی لاک‌ی له به‌رزاییه‌کانی باشووری دورگه‌ی نایسه‌نده که که‌وتووته باکووری ئوقیانوسی ته‌له‌سی درزیکی به در‌ئایی ۲۵ کم لیه‌یدا بوو و ده‌ستپیکرد شلکاو‌ی ئاگرینی سووادی به‌ردو ماده‌ده‌کانی ده‌ردا و هینه‌دی نه‌برد هه‌لچوونیک‌ی ئاگرینی ئینجگار گه‌وره ناوچه‌که‌ی داگرت، ئه‌م هه‌لچوونه گر‌کانیه‌یه ماوه‌ی دوو مانگی به‌رده‌وام در‌ئیه‌ی کیشا و به‌گه‌وره‌ترین هه‌لچوونی گر‌کانی ده‌ژمیرد‌ریت که می‌ژوو تۆماری کرد‌یت.

هه‌روه‌ها گر‌کانی لاک‌ی گازیکی ئینجگار زۆری ده‌ردا که له دووهم ئۆکسیدی کبریت و ئه‌وانی دی پیکهاتبوو. ئینجا ئه‌م گازانه له‌سه‌ر دورگه‌که خه‌ست بوونه‌وه له وه‌رگاکه‌ی پیس کرد و بووه هۆی زیانیکی گه‌وره که ۷۵٪ی رانه مه‌رپه‌کانی ته‌وتی له نیو برد و له ماوه‌ی ته‌قینه‌وه‌که، لافاوه ئاگرینه‌که ۱۰ هه‌زار کهس کوژرا که چاریگی دانیشه‌توانی ئه‌و کاته‌ی دورگه‌که‌یان پیکده‌هیتا.

ئەندەنوسىيا لە ماوەى مېژووى نوێى خۆى تووشى ژمارەىەكى زۆر لە ھەلچووە گەرمەتەکان بووئەو . ھەرەگەورەيان گەرمەتەکانى تەبىورىا بوو كە لە ۱۰ى نىسانى سالى ۱۸۱۵ تەقىيەو و ئەمەش بە توندترین ھەلچووە گەرمەتەکان دەژمىردرێت لە جىھاندا، گەرمەتەكە قور و لىتاوى ئاگرين و گازاتىكى زۆرى دەردا و يەكسەر ۱۰ ھەزار كەسى كوشت و ھەروەھا ناوچەكانى دەوروبەرى خۆى بە گشتى بەخۆلەمىش داپۆشى و ۹۲ ھەزار كەس لە برسېيەتى و نەخۆشيدا مردن .

ئەو گازانەى كە لىتى دەرچوون برىكى زۆر لە دووئەم ئوكسىدى كبريتيان تىدا بوو ئەمەش بوو ھۆى ئەوئەى كە ئەم گازانە لە گەل ھەلمى ئا و لە بەرزايى ئاسمان يەكبەگرن چىنە ترشيبەك پىكېيىت كە ھىندە چر بوو بەرەدەيەك بەرى تىشكى خۆرى گرت لە سەرتاپاي ناوچەكانى جىھان پلەى گەرمى دا بەزانىد و ساردىيەك داھات بەروبوومەكانى بەجارتەك بەست و ئەوئەى بەرھەم بوو نەيھىشت، ئەوئەى شايانى باسە ناوچەى ئەندەنوسىيا و ناوچەكانى دىكەى دەوروبەرى سارد ھەلگەپان و ساردىيەكەش بەدرىژايى ماوەى ھاوین درىژەى كىشا .

له ۲۷ ی ئابی سالی ۱۸۸۳ ئەندەنوسیا سەر له نوێ تووشی هەلچوونیکێ گڕکانی توند بوووه که گڕکانیک له دورگهی کراکاتا تهقییهوه و بووه هۆی دروستبوونی شهپۆلهکانی تسونامی و بهرزیه کهی که دهگه یشته قهراغه کان ۳۰ مهتر بلند دهبوو . ههروهها شارهکانی کهوتبوونه قهراغهکانی ههردوو دورگهی جاوه و سۆمه ترهشی گرتوه و شهپۆلهکانی تسونامی خه لکی بهتوندی بۆ نیو دهريا راکيشا و له نهجمادا پتر له ۳۴ ههزار کهس نگرۆ بوون .

سه ره پای ئەمه خۆلنکی ئیجگار زۆر باری و شهپۆلنکی گه رمی دهستپنکرد ماوهی پتر له ۴۰ کیلومه تری سەر رووی دهريا بلاو بووه و ئەو پشکۆیانە ی له گەڵ خۆلبارانه که دهبارین پتر له ۱۰۰۰ کهسی سووتاند و ئەم تهقینه وه گڕکانیهش بووه هۆی دابه زینی قه واره ی راستی دورگه که و له شوینی گڕکانه کهش زارکینکی گڕکانی گه وری پتر له ئاوی دهريا دروستبوو .

لە ۱۳ی تشرینی دووهمی سالی ۱۹۸۵ شاخیکی گرکانیی دامرکاو لە چیاپه کانی ئەندیزی کۆلۆمبیاى باکووری رۆژههلاتی ئەمەریکای باشوور دەستی بە چالاکی کرد، ئەو گرکانەش سەری بە بەفر داپۆشراو و سەرەرای ئەوەی تەقینەوه گرکانییە که سووک بوو کهچی بووه هۆی دەریەزینی ناگر و بەردو تاویری گەرم بە نێو بەفرو سەهۆلبەندەکان لە ئەجمادا بەفرو سەهۆلەکان خێرا توانەوه و لیشاوی ئاو پەیدا بوو و لافاو هەلسا.

ئاری لافاو تیکه لای بە پشکویه گرکانییەکان بوووه و قور و لیتاوی ترشی پیکهینا و دۆل و دەشتەکانی گرتەوه و لە نیوێشەو کاتی خەلک بە گشتی لە خەودا بوون ئەم قور و لیتاوه ترشە گەیشته شاری ئەرمیرۆ و نزیکەی ۲۳ هەزار کەسی کوشت، لە راستیدا زانیانی گرکانەکان دەسەلاتدارانیان لە نزیکبوونەوهی تەقینەوهی گرکان ناگادار کردبوووه و دەکرا ئەگەر زوو شارەکه چۆل بکرایه ئەم کارەساتە رووی نەدەدا .

له ۱۸ ی ئایاری سالی ۱۹۸۰ ویلایه‌تی واشنتۆنی ئەمەریکی له ئەنجامی دارمسانی رووی باکوور له شاخی سانت هیلین هه‌لچونه گرکانییەك رووی داو بووی هۆی هه‌لته‌کاندن و په‌ڕینی لوتکه‌که‌ی، له ئەنجامی ئەمەش ئەو ئاگرە‌ی له ناوه‌وه کۆبیوووه دهرپه‌ری و ستوون‌دیک‌ی ئیجگار گه‌وره و ئەستووری له گاز و خۆل پینکه‌ینا که به‌رزاییه‌که‌ی گه‌یشه ۱۹ کم و خۆله‌میشه‌که‌یشی رووبه‌ریکی گه‌وره‌ی گرته‌وه له میشدا شاری بۆرتلاند .

گرکانی سانت هیلین ئەوه‌ته‌ی سالی ۱۸۵۷ - هه‌ هیمن و دامرکاو بووه له راستیدا ئەم ته‌قینه‌وه گرکانییە دانیش‌توان و ده‌سه‌لاتدارانی پتر هۆشیار کرد‌وه که له رۆژانی داهاتوو پتر ئاگادارین و رینماییه‌کانی خۆپاریزی پتر ره‌چاو بکه‌ن له لاپه‌ره‌ی داهاتوودا خشته‌یه‌ك هه‌یه گرنه‌ترین کاره‌ساته‌کانی گرکانی تێدایه .

بهروار	شونین	ژمارهی مردووان
۷۹	فیزوف، تیمپراتوریه‌تی رۆمانی	۴۰۰۰
۱۵۸۶	ئەندەنوسیا	۱۰ هه‌زار
۱۶۳۱	فیزوف، ئیتالیا	۳۰۰۰
۱۷۸۳	ئایسله‌نده	۱۰ هه‌زار
۱۷۹۲	ژاپۆن	۱۵ هه‌زار
۱۸۱۵	ئەندەنوسیا	۱۰۰ هه‌زار
۱۸۲۲	ئەندەنوسیا	۴۰۰۰
۱۸۸۳	ئەندەنوسیا	۳۶ هه‌زار
۱۸۸۷	ئیکوادۆر	۱۰۰۰
۱۹۰۲	دورگهی مارتینیک، دەریای کاریبی	۳۰ هه‌زار
۱۹۰۲	گواتیمالا	۶۰۰۰
۱۹۰۲	سانت فنسنت، دورگهی هیندی	۱۶۸۰
۱۹۱۲	ئەندەنوسیا	۵۱۱۵
۱۹۵۳	نیوزیلەنده	۱۵۲
۱۹۸۰	ئەمەریکا	۵۷
۱۹۸۲	مەکسیک	۳۵۰۰
۱۹۸۵	کۆلۆمبیا	۲۳ هه‌زار
۱۹۹۱	فلیپین	۷۰۰
۲۰۰۲	کۆنگۆ	۲۴۵

لافاو و ناوه ئسانه کان

کاتی باران دهباریت، یا به فر ده که ویت، زهوی هندیك ده مژیت و، رووه که کانیش هندیك به کاردینن و هندیکی دیکهش ده بیته هه لم. به لام نه وهی ده مینیتته وه به نیو رووبار و جوگه کاند دهروات و ئیدی نه گهر ناوه که زور به کار نه هیندریت لافاو هه لده ستیت و کاتی له گه ل نه م سات و ده ختهش به فر خیرا ده تویتته وه ئیتز له دهر روبه ری خوی ناو هه لده ستیت و ناوچه که ده خاته ژیر ناوه وه .

ئینجا نه م جزره لافاوانه له ناوچهی ناوه وه ییه کان روو ده دن به لام له ناوچه قه راغییه کان گرنگترین هویه کانی لافاو نه وه ییه که ناوی دهریا به شیویه کی نااسایی راده کشیت، یا به هوی گیتزه لوو که یه کی توند له دهریا وه هه لسیت، یا له نه نجامی بوومه له رزه یه ک له ژیره وهی دهریا وه رووبدات و شه پۆله کانی تسونامی لیبه که ویتته وه وه کو ته و شه پۆله ئاوانه ی که نزیکه ی ۳۰ مه تر بهرز ده بنه وه زیانی گه وه له مال و گیانی دانیشتوان ده دن .

لە دېر زەمانەۋە چەندىن ھۆ بۆ دەستبەرسەرداگرتنى لافاۋەكان بە كارھاتوۋە ۋ ھەۋلداراۋە
 كە مەترىبىيەكانى لەسەر خەلك و شار و كىلگە كان كەم بىكرىتەۋە .
 ئەم ھۆيانەش ئەۋەيە كە دووبارە دارستانەكان بىرۋىندىرئەۋە و ، بەنداۋى لە سەر شىۋاۋى
 كۆن و پىشكەۋتوۋ لەسەر دروست بىكرىت و ، چالى گەۋرە بۆ كۆكردنەۋى ئاۋ دروست
 بىكرىت و ، جۆگەى دەستكردە دروست بىكرىت بۆ گۆرپىنى رىپرەۋى ئاۋى لافاۋەكان و ،
 دوورخستەۋەى شوئىنە نىشتەنى و زەۋىيە كشتوكالىيەكان لە مەترىسى لافاۋەكان دوور
 بخاتەۋە .

چىنبىيەكان لە دروستكردنى بەنداۋ و نەھىشتىنى كارىگەرى لافاۋە كاۋلكەرەكان بە كۆنترىن
 نەتەۋە دادەنرىن ، ھەزاران سال پىشتىر بەنداۋيان لەسەر رووبارى زەرد دروست كىردوۋە و
 واينزانىۋە كە رووبارەكە بەم شىۋەيە رىپرەۋەكەى قول دەيىت و ئاۋى زىادە پىتر دەگرىت ،
 كەچى ئەمە بوۋە ھۆى ئەۋەى ژىرەۋەى رووبارەكە بە قور و لىتاۋە نىشتوۋەكە بەرز بىيىتەۋە
 كە بوۋى بەنداۋەكە نەيھىشتوۋە قورو لىتاۋەكە بەرپرەۋەى رووبارەكە بىرات و دابەش بىيىت .

ولاتی چین له ماوه‌ی میژووی نوێی خۆیدا تووشی زنجیره‌یه‌ك له لافاوه‌كان بووه‌ته‌وه و له نیوان سه‌ده‌یه‌ك له رۆژگار نزیکه‌ی ۱۰ لافاوی هه‌ردوو رووباری زه‌رد و رووباری یانگستی بینیه‌ و تییدا پتر له ۳ ملیۆن که‌سی کوشتوه . له‌ سالی ۱۸۸۷ یش ناخۆشترین لافا و له میژوودا رووی دا کاتی رووباری زه‌رد به‌نداوه دروستکراوه‌کانی که‌ بۆ به‌ریه‌ستکردنی ئاوی زیاده دروستکراوون هه‌مووی رووخاند و پتر له ملیۆن که‌سی کوشت .

به‌لام هه‌ندی که‌س رووداوه‌که‌ وا باس ده‌که‌ن که‌ ۴ ملیۆن که‌س قوربانی بووه و هه‌ندی که‌سی دیکه‌ش ده‌لێن قوربانییه‌کان پتر له ۶ ملیۆن که‌س بووه . تاکو ئێستاش هیچ سه‌رچاوه‌یه‌ك ژماره‌ی راستی قوربانییه‌کانی به‌ چنگ نه‌که‌وتوه تاکو وه‌کو سه‌رچاوه‌یه‌ك پشتی پێ بیه‌ستیت، گه‌رنگترین هۆی ئەم کوژراوه‌ زۆره‌ش نه‌وه‌بوو که‌ زه‌وییه‌ به‌ریلاوه‌کانی ده‌وروبه‌ری رووباری زه‌رد له ئاستی رووی زه‌وی نزمتر بوونه و لافاوه‌که‌ش زۆر به‌ خێرایي ناوچه‌کانی پتر ئاو کردوه‌وه .

له سالی ۱۹۳۱ ناوی رووباری زهره سر له نوی هه لساو بووه هوی له نیو بردن و بزر کردنی یه ۸۰ ملیون کس، یه قسمی هندی که سیش کوژراوه کان ۷ ملیون کس دهبوون و نریکه ی ۸۰ ملیون کس دیکه شی ناواره و دهرسه دهر کرد . هوی مردنی هم ژماره یه زوره ش له نه نجامی نغرو بسونی خه لک و بلاو بوونه و دی نه خوشی و نه هیشتن و تیکدانی به رو بووه کشتو کالییه کان بوو ئینجا له دوی نه مانده ش برسییه تی و قاتوقری پیدای بوو و خه لکه زوری به برسییه تی مردن، هندی که سیش وا دگتر نه وده که هم دوو ژماره یه ی سهره وده هندی زیاده ی تیکراوه دوا به دوی هم لافاوه که هیشتا کاریگه رییه که ی مابوو

له سالی ۱۹۳۳ لافاویکی دیکه ی رووباری زهره رووی دا به لام کاریگه رییه که ی له و دی پیشت که متر بوو، سهره رای نه و دی هم لافاوه زور به خیرایی له ناوچه کانی ده وریه ری خوی بلاو بووه که چی وه کو نه و دی پیشور زیانی نه بوو و له گه ل ته مه شدا ژماره ی کوژراوانی هم لافاوه گه یشته ۱۸ هه زار کس، له وانه شه هوی هم کم زیانه نه و ده بیته که لافاوه که له شویته کی پر دانیشتون نه بووه .

له سالی ۱۹۳۸ و ماوه‌ی دووه‌مین جهنگی جیهانی که له نیوان چین و ژاپوندا روی دا، ئەو کاته ژاپونیه‌کان به‌شیکی ئیجگار گه‌وره له ناوچه‌کانی که‌وتووه‌نه‌ته باکووری رۆژه‌لاتی چین داگیر کردبوو و پتر له ۱۰۰ هه‌زار مه‌ده‌نی و سه‌ربازی کوشت و له شالابردنی خۆی هیشتا به‌رده‌وام بوو بۆ ئەوه‌ی خاکی چین پتر داگیر بکات. له‌و کاته سه‌رکردایه‌تی چین بریاری دا به‌نداوی سه‌ر رووباری زه‌رد بره‌می‌نیت بۆ ئەوه‌ی ریگه له شالابه‌کانی هیزی ژاپونی بگریت.

له به‌یانی ۹ی حوزه‌یرانی هه‌مان سال ئاوی لافاو به‌شیوه‌یه‌کی زۆر ترسناک ده‌روبه‌ر و ناوچه‌که‌ی به‌گشتی پر ئاو کرد و ۵۴ هه‌زار کیلومه‌تری چوار گۆشه‌یی خسته ژێر ئاو و له ته‌نجامدا نیوان ۵۰۰ هه‌زار و ۹۰۰ هه‌زار که‌سی کوشت و بزر کرد. ئەم ژماره‌یه‌ش له دوو سه‌رچاوه‌ درگیراوه و له ته‌نجامدا رووباری زه‌رد رێپه‌وی گۆراو که‌وته‌وه سه‌ر رێپه‌ویکی کۆنی خۆی که له رێپه‌وه‌که‌ی خۆی به‌ره‌و باشوور ده‌بووه‌وه.

به‌لام روبراری یانگستی نه‌ویش له ماوه‌ی سه‌ده‌ی بیسته‌م بووه‌ته هۆی سی کاره‌ساتی سه‌ره‌کی . یه‌که‌مینیان له ئەیلوولی سالی ۱۹۱۱ کاتی ئاوه‌که‌ی هه‌لساو ده‌ریاچه‌یه‌کی دروستکرد روبره‌که‌ی گه‌یشه‌ پتر له ۷۰۰۰ کیلومه‌تری چاورگۆشه‌یی و، نزیکه‌ی ۱۰۰ هه‌زار که‌سی کوشت و له ئابی سالی ۱۹۵۴ سه‌ر له نوێ ئاوه‌که‌ی زیادی کرد بووه هۆی کوشتنی ده‌رووبه‌ری ۴۰ هه‌زار که‌س و ده‌ربه‌ده‌رکردن و ئاواره‌کردنه‌وه‌ی ۱۰ ملیۆن که‌سی دیکه‌ش.

له هارینی سالی ۱۹۹۸ ولاتی چین له هه‌ندی به‌شه‌کانی روبراری یانگستی تروشی لافاو بووه‌و بووه هۆی کوشتنی ده‌رووبه‌ری ۳۰ هه‌زار که‌س و ۱۴ ملیۆن که‌سی دیکه‌ش ده‌ربه‌ده‌ر بوون ناچار بوون ماله‌کانی خویان به‌جی به‌یڵن و، نه‌و زیانه‌ ماددییه‌ی له‌ خانوو و به‌رووبومه‌ کشتوکالییه‌کان که له نه‌نجامی ئهم لافاره‌ رووی دا گه‌یشه‌ پتر له ۲۴ ملیار دۆلار.

له مانگی ئابی سالی ۱۹۷۵ بارانیکی ئیجگار زۆر به‌شێوه‌یه‌کی ره‌چاو نه‌کراو له‌ هه‌ریمی هینان باری که ده‌که‌وێته ناوه‌راستی ولاتی چین . له‌ ماوه‌ی چهند رۆژێکی که‌مدا ۲۶ به‌ندا و له‌ قه‌واره‌ی گه‌وره و بچووک له‌ ئه‌نجامی پالێ په‌ستۆی هه‌لسانی ئاوێکی زۆر به‌سه‌ریدا رووخان، که هه‌لسانی ئاوه‌که له‌ توانای گلدانه‌وه‌ی به‌نده‌کاندا زۆر پتر بوو و ناوچه‌یه‌ک به‌دریژی ۱۵۰ کیلۆمه‌تر و به‌رینایی ۷۵ کیلۆمه‌تر کرده ده‌ریاچه‌یه‌کی ئیجگار زه‌به‌للای.

ئێتر له‌ ئه‌نجامی ئهم دارووخانه پتر له ۴ ملیۆن که‌س به‌ ئاو گه‌مارۆ درا و ده‌رووبه‌ری ۸۵ هه‌زار که‌س کوژراو خنکا، سه‌ره‌رای ۱۴۵ هه‌زار که‌سی دیکه‌ش به‌ نه‌خۆشی و په‌تا و برسپیه‌تی که له‌ دوا‌ی کاره‌ساته‌که په‌یدا بوو مردن . هه‌روه‌ها نزیکه‌ی ۶ ملیۆن خانووی هه‌لته‌کاند و ۱۱ ملیۆن خانووی دیکه‌ش چۆلکرا.

له مانگی ئابی سالی ۱۹۷۱ قیتمامی باکوور بهر له‌وه‌ی له‌گه‌ڵ قیتمامی باشوور سالی ۱۹۷۶ یه‌کیگریته‌وه و کۆماری قیتمامی سۆشیالیست پیکینیت تووشی لافاوێکی گه‌وره بووه . لافاوه‌که له ئه‌نجامی بارنبارینێکی به‌خوڕه‌م په‌یدا بوو ئه‌مه‌ش بووه‌ هۆی ئه‌وه‌ی که ئاستی ئاوی رووباره‌کان به‌رز بیه‌ته‌وه، ئیتر لافاوه‌که بووه‌ مایه‌ی کوشتنی ۱۰۰ هه‌زار که‌س و تیک‌چوون و رووخانی هه‌زاران خانووش که به‌شیکی زۆر له‌مانه‌ له‌ دار دروستکرا‌بون.

ئه‌وروپاش له‌ سالی ۱۹۵۳ به‌شی خۆی له‌ کاره‌ساته‌کانی لافاو بینی کاتی گێژه‌لووکه‌یه‌کی توند له‌ سه‌ر ده‌ریای باکوور هه‌لسا و له‌گه‌ڵ خۆیدا هه‌لکشانی ئاوی ده‌ریای به‌رز کرده‌وه و، ده‌روبه‌ری ۲۵۰۰ که‌سی له‌ هۆله‌ندا و ئینگلتیره‌ و ئه‌وانی دیکه‌ی ولاته‌کانی ئه‌وروپا کوشت و هه‌روه‌ها بووه‌ هۆی نغره‌ بوونی که‌شتیه‌ی که‌ ده‌ری نه‌فه‌ر هه‌لگر له‌ نیو ده‌ریا، که‌ ۱۳۳ که‌سی هه‌لگرتبوو و هه‌مووشیان مردن.

بەنگلادىش لەم ولاتانە دەژمىردىت كە زۆر تووشى لافار دەبنەو بەھۆى نزمى بەشىكى زۆر لە خاكە كەى چونكە دەكەوئتە سەر دەشتايى رووبارى گانج كە ئەم دەشتايەش لە ھەموو دەشتەكانى جىھان پتر تووشى لافار دەيئتەو و چونكە دەكەوئتە ناوچەيەك زۆر گىژەلووكە و گەردەلوولى بەھىژ دەيگريئتەو كە بەشىئەيەكى بەردەوام لە ئوقيانووسى ھىندىيەو ھەلەدەكات.

لە توندترین و گەورەترین لافاوەكان كە تووشى ئەم ولاتە بووئەو ئەوئە كە سالى ۱۸۷۶ روى دا كاتى دەوروبەرى ۸ ھەزار كىلۆمەتر چوارگۆشەيى ئاوى لافاو داپۆشى و، ۱۰۰ ھەزار كەسى كوشت و ھەروەھا ۱۰۰ ھەزار كەسى دىكەش بە ھۆى نەخۆشییەكان كە دواى لافاوە كە بلابوونەو مردن . لە ھەردوو سالى ۱۹۷۴ و ۱۹۸۸ لافاوەكان بە ھەزاران كەسیان لەم ولاتە ھەزار و برسیيە كوشتوو و بەسەدان ھەزار كەسى دىكەشیان لە مالاكانى خۆيان دەربەدەر و ئاوارە كردوو.

له سالی ۱۹۵۴ لافاویکی گه وره له ولاتی ئیران رووی دا پتر له ۱۰ ههزار کهسی کوشت، له سالی ۱۹۷۷ ولاتی هیندستان تووشی گێژه لووکه یهك سووه و له دواي نهویش ئاو ههلسا نیوان ۷ ههزار تا ۱۰ ههزار کهسی کوشت و، له سالی ۱۹۷۹ لافاویکی دیکه له هیندستان رووی دا به گوێرهی ههندی مه زنده کان دوو ههزار کهسی کوشت و سه رچاوهی دیکه کوژراوه کانی به ۵ ههزار کهس مه زنده کرد و، ههندی سه رچاوهی دیکه ش ژماره کهیان به ۱۲ ههزار کهس مه زنده کرد .

له سالی ۲۰۰۴ ههردوو کۆماری هاییتی و دۆمینیکان که یهك دورگه دابهش ده کهن و کهوتونه ته روژئاوای ئۆقیانوسی ئه تله سی تووشی لافاویکی به هارهیی گه وره بوونه وه، لافاوه که سووه هوێ کوشتنی ژماره یه کی زۆر له خه لک و، ههندی سه رچاوه ژماره ی کوژراوه کانیان به ۱۶۰۰ کهس مه زنده کرد، که چی له ههندی سه رچاوهی دی کوژراوه کانی به ۳۳۶۰ کهس دیار کردبوو .

سەرچاوه میژوویییه کان باس لهوه دهکهن که له سوریا شاری حهلب که کهوتووته باکووری سووریا له ٦ی شوباتی سالی ١٩٢٢ تووشی لافاوکیکی گهوره بووتهوه چه ندین ناوچه و له مانهش ویستگهی شه مه نده فەر له حهلب که پیتی ده گوتریت ویستگهی به عدا ژیر ناوی لافاو کهوتوو . به لām سەرچاوه کان نه ژمارهی قوربانیه کان یا قهواردی زیانه کان ئاشکرا ناکهن که له شه نجامی لافاو کهوه رووی دا . ههروه ها سەرچاوه کان باس لهو هۆیانهش ناکهن که لافاو که له بهرچی رووی داوه .

ولاتی فلیپین لهو ولاتانه ده ژمی رد ریت که تووشی چند جزیره کاره ساته سروشتییه کان ده بیته وه وه کو گرکان و بوومه له رزه و لافاو کان . سالی ٢٠٠٦ دوواترین لافاو ١٨٠٠ که سی له دانیش توانه که ی کوشتوو . له لاپه رهی داهاتوو خشته یه که هه یه تییدا به ناوبانگترین لافاو کهانی دیاری کردوو که له جیهاندا روویانداوه .

بهرار	شوین	ژماره‌ی مردووان
۱۸۷۶	بنگلادیش	۲۰۰ هزار
۱۸۸۷	چین، روبری زهره	۶ / ۴ میلیون
۱۸۸۹	بینسلفانیا	۲۲۰۰
۱۹۱۱	چین، روبری یانگستی	۱۰۰ هزار
۱۹۳۱	چین، روبری زهره	۴ میلیون
۱۹۳۳	چین، روبری زهره	۱۸ هزار
۱۹۳۵	چین، روبری یانگستی	۱۴۵ هزار
۱۹۳۸	چین، روبری زهره	۹۰۰ / ۵۰۰ هزار
۱۹۵۳	هولنده، به‌ریتانیا، و ئیتر	۲۵۰۰
۱۹۵۴	چین، روبری یانگستی	۴۰ هزار
۱۹۵۴	ئیران	۱۰ هزار
۱۹۶۳	ئیتالیا	۱۹۰۰
۱۹۷۱	فیتنامی باکوور	۱۰۰ هزار
۱۹۷۵	چین، دارمانی به‌ندار	۲۳۰ هزار
۱۹۷۹	هیندستان	۱۲ / ۵۰۰۰ / ۲۰۰۰
۱۹۹۸	چین، روبری یانگستی	۳۰۰۰
۲۰۰۴	هایتی و کوماری دومینیکان	۳۳۶۰ / ۱۶۰۰
۲۰۰۵	هیندستان	۱۰۰۰
۲۰۰۶	فلیپین	۱۸۰۰

گیژە لووکە کان

ناوی گێژە لووک بەم گەردە لوولە توندە دەگوتریت کە لەسەر دەریا و ئوقیانوسە کان لە ناوچە خولگەییە کان یا نیمچە خولگەییە کان پەیدا دەبێت بەتایبەتی لە هەردوو ئوقیانوسی هیمن و ئەتلەسی . گێژە لووکە لە بایەکی توند و بەهێز پتەکیدیت و بەشیوەیەکی بازەیی بە دەوری سەنتەریکی پالەپەستۆی نزم هەڵدەکات و پێی دەگوتریت چاوی گێژە لووک و، هەر چەند لە چاوی گێژە لووک نزیک بێتەوە توندییەکی پتر دەبێت .

لەوانەیە تیرەیی ئەو ناوچەییە بایە کارلکەرەکان دەیگرێتەوە بگاتە ۲۴۰ کیلۆمەتر و هەندێ جارێش دەگاتە ۴۸۰ کیلۆمەتر گێژە لووکە کان ۵ پلەیان هەیە، خێراییی با تێیدا لە پلە ۱ کە سووکترینە دەگاتە ۱۲۰ کیلۆمەتر لە یەک کاتژمێر کەچی لە پلە ۵ کە توندترینە لە یەک کاتژمێر دەگاتە ۲۵۰ کیلۆمەتر.

تینکرای تیری چاری گیتزه لووک ده گاته ده ور به ری ۲۴ کیلومه تر و له وانه شه له گیتزه لووک تونده کان له ۱۶ کیلومه تریش که متر بیټ و له گیتزه لووک سووک کان له ۴۸ کیلومه تر پتر بیټ و هه رچه ند تیری چاری گیتزه لووک که متر بیټ توندی گیتزه لووک که و هیژ و توانای بایه که توندتر بیټ و کاتی با ده گاته نیو چاری گیتزه لووک به ته وای له جول ده وه ستیت و هه وره کان پهرت دهن و ناسمان ده بیته سامال، به لام شه پوئی ده ریا هیشتا به توندی ده مینیتته وه.

گیتزه لووک ستووندیکی گه وره له هه وای پیکدیټیت، که له نیو هه وره کانه وه دریژ ده بیته وه و ده گاته ناستی رووی زه وی، ئەم ستوونده زۆر به توندی به ده وری خویدا سوو ده خوات و کاتی گیتزه لووک ده گاته پله یه کی به رز له هیژو توندی ده کری رووک له ره گ و ریشه وه هه لته کیټیت، خانووی ته وای برووخیټیت و ئوتۆمبیل و پاسه کان هه لبدات و تاکو فارگونه کانی هیلی ناسنیش به سه ریه کیاندا بدات و وه ریان بگیتیت.

باشووری رۆژهه لاتی ولاته یه کگرتوه کانی ئەمه ریکا له و ناوچانه داده نریت که گێژه لۆوکه کان زۆر هیرشی بو دکه ن و، له ئابی سالی ۱۹۰۰ شاری گالفستونی ئەمه ریکایی که کهوتوه ته سه ر دورگه یه که له کهنداوی مه کسێک تووشی گێژه لۆوکه یه که بووه و له ئەنجامدا ده وریه ری ۸ هه زار که س کوژرا . دوا ی ئەمه ده سه لاتداره کان به نداویکی به ربه ستیان به درێژایی ۱۶ کم به درێژایی قه راغه ده ریاییه که دامه زراندن تاکو له دوا رۆژدا ئەم شاره له مه ترسی باو ئاو هه لسان بپاریزیت .

له ۱۸ ی ئەیلوولی سالی ۱۹۰۶ گێژه لۆوکه یه کی توند به بی ناگاداری پێشتر یا پێشبینی له روانگه ئاسمانیییه کان دورگه ی هۆنگ کۆنگی گرتوه . لێره دا هیه چ ژماره یه کی راست و دروست بو ژماره ی قوریانییه کان نییه ، به لām هه ندی سه رچاوه به (۱۰) هه زار و (۱۵) هه زار که س مه زندی کوژاوه کان ده که ن و، هه لبه ته ئەمه ش له کاتی خۆیدا له سه دا ۵ ی ژماره ی دانیشتوانی هۆنگ کۆنگ بووه .

که نداوی بهنگال بهشینکی ناوی ئوقیانوسی هیندییه و وه کو لقیك له ئوقیانوس دریژ بووتهوه و قهراغی ههردوو ولاتی هیندستان و بهنگلادیشی گرتووته خۆ . ههروهها ئهم که نداوه دهکهوێته نیو ناوچهی خولگهیی . به بارانی به خوردهم و گێژهلووکهکانی بهناوبانگه که له مانگی ئایارهوه تا کو تشرینی یه کهم دریژه دهکشیت که کارهسانی زۆر دلتسهزین دهنیتهوه و، له سالی ۱۹۴۲ گێژهلووکهیدک که له کهنداوی بهنگالهوه ههلیکرد و ناوچهی تشیتاگۆنگی هیندستانی ئهو کاتی گرتوه که ئیستا سهربه بهنگلادیشه و پتر له ۴۰ ههزار کهسی کوشت .

له تشرینی یه کهمی سالی ۱۹۶۰ قهراغی ههمان ناوچه دیسان گێژهلووکهیدکی توند گرتییهوه که ئهو کاتی سهربه بهشی رۆژهللاتی پاکستان بوو، گێژهلووکه که شهپۆلهکانی ههلکشانی ناوی بهرز کردوه و بووه هوێ کوشتنی پتر له ۱۰ ههزار کهس و پتر له ۹۰۰ ههزار کهسی دیکهشی له مالهکانی خویان دهریهدهر و ئاواره بوون.

له كۆتایی ئایاری سالی ۱۹۶۳ ناوچهی كهنداوی بهنگال سه ر له نۆی تووشی گیتژه لووكهیه کی به هیژ بووه و له نهجامدا دهروبهری ۲۲ ههزار كهس كوژرا و سه دان ههزار كهسی دیکهش له مائه كانی خۆیان دهربه ده ر و په رگه نده بوون . له تشرینی یه كه می هه مان سال ناوچه ی ده ریای کاریبی رۆژئاوای ئۆقیانووسی نه تله سی كه ده كاته قه راغه باشوورییه كانی ولاته یه كگرتوه كانی نه مه ریکا گیتژه لووكه یه کی به هیژ گرتیه وه و ۶ ههزار كهسی كوشت.

له ۱۱ ی ئایاری سالی ۱۹۶۵ ناوچه ی كهنداوی بهنگال دیسان گیتژه لووكه یه کی به هیژ لیئی دا و دهروبهری ۱۷ ههزار كهسی كوشت و ، له دوا ی بیست رۆژ له یه کی حوزه ییرانی هه مان سال هه مان ناوچه تووشی گیتژه لووكه یه کی دی بووه وه و بووه هۆی كوشتنی دهروبهری ۳۰ ههزار كهس و له نهجامی ئه و دوو گیتژه لووكه ی دوا یی سه دان ههزار كهسی دیکهش دهربه ده ر و مالتویران بوون .

له ۱۵ی کانوونی یه کهم له ههمان سالی ۱۹۶۵ گێژەلووکه یه کی خولگه یی بۆردومانکه ر له ناوچه ی شاری کهراتشی دا که کهوتووته سەر قه راغی ده ریای عه ره بی باشووری رۆژه لاتێ پاکستانی رۆژئاوایی و ئەمهش بهر له وه ی پاکستانی رۆژه لاتێ لێی جیا بێتته وه و بێتته ده ولته تی به نگلادیشی سه ره به خۆ، ئیدی له ئەنجامی ئەم گێژەلووکه ده وره یه ری ده هزار کهس کوژراو سه دان هه زار که سی دیکهش له جیی و ریی خۆیان ده ره ده ر و مالتویران بوونه وه .

له به نگلادیشیش له ۱۳ی تشرینی دووه می سالی ۱۹۷۰ گێژەلووکه یه کی خولگه یی بووه هۆی داته پینی زه وی، ئەو به نگلادیشه ی ئیستا ئەو کاته به شی رۆژه لاتێ له ده ولته تی پاکستان پێکده هینا و زانیانی روانگه ئاسمانییه کان ئەم گێژەلووکه یان به خراپترین کاره ساتی سروشتی له قه لەم دا که ئەو ناوچه یه له سه رده می نوی تووشی ببوو.

ئەم گێژەلۆو که شەوی ۱۲ ی تشرینی دووەم لە کەنداوی بەنگال دەستیپێکرد و، ئینجا خەریک دەبوو لە قەرەغە که نزیکدەبوو، شەپۆلی دەریا لە گەڵ بای گەرلۆولیک دەهات خێراییه کە لە یەک کاتژمێردا دەگەیشته ۱۸۵ کم ئیتر شەپۆلی ئاوی دەریای بۆ ۱۲ مەتر بەرز دەرکردووه و بەمەش لە گەڵ گزنگی بەریهیان ناوچه نشیوه پر دانیشتوانه کان لە ژێر ئاودا نغز بوون که خەلکە که هیشتا لە خەوی قوولدا بوون . راپۆرتە سەرەتاییه کان دیاریان خست که ۳۰۰ هەزار کەس لە ماوهی ۲۰ دەیقهی یه که مدا خنکاون .

لە دواى ئەمە راپۆرتە کان ئەم ژمارەییان بۆ ۵۰۰ هەزار کوژراو بەرز کردووه، لە گەڵ ئەمانەش ۱۰۰ هەزار کەسی دیکە لە ژێر قور و لیتاودا گووم بوون خراپترین زیانەکان لە دورگە نشیوه کان کەوت که کەوتوونەتە سەر دەشتی رووباری گانج لە باشووری شاری داکا و لەوێ دوو شارۆچکه نزیکەى بەتەواوی تیچوون و شاری تشیتاگۆنگیش بەشیکی زۆر گەورەى لە گەڵ زەوی تەخت بوو .

له ۲۵ ی ئایاری سالی ۱۹۸۵ گیتزه لووکه یه کی به هیزی نوی رووی له بهنگلادیش کرد و قهراغه نزمه کانی ناوچه کانی باشووری گرتوه و له گه لیشیدا شه پوله زۆر به رزه کانی تسونامی رووبه ریکی زۆر گه وره ی له ولات پر ئاو کرد و ده ور به ری ده هزار که سی له نیو برد . ئینجا له شه وی ۲۹ ی نیسانی سالی ۱۹۹۰ گیتزه لووکه که ی خولگه یی تیکده ر ده ستی کرد و هه مان ناوچه ی گرتوه و شاری تشیتاگونگ و ده ور به ریشی گرتوه .

ئه م گیتزه لووکه له گه ل بایه کی توند پتکه وه هه لیا نکر د خیراییه که ی له ۲۵۰ کم له یه ک کاتژمیتر ره تیکرد و ئه مه ش بووه هۆی به رز بوونه وه ی ئاستی شه پوله کانی ئاوی ده ریا بۆ پتر له ۶ مه تر و ناوچه یه کی ئیجگار فراوانی خسته ژیر ئاو و ده ور به ری ۱۳۸ هه زار که س کوژران که زۆر به یان له ئاوه که دا خنکان و هه روه ها زۆر به شیان ژن و مندال و پیره کان بوون.

دوای گیتزه لووکدی سالی ۱۹۷۰ سهره رای نهودی حکومتی بهنگلادیش چه نندین په ناکه ی
بۆ کاتی روودانی کارهساته کان دروستکرد که چی زۆربه ی قوربانییه کان ماودی ئه و دیان
نه بوو تا کو بزانی بۆ کوئ بچن و هه ندیکه دیکه هه رگیز به خه یالیاندا نه ده هاته وه که
گیتزه لووک هینده گه وه و به هیز بیت به رزایی خانوویه ک بخته ژیر خۆی، له ئه نجامدا یه ک
ملیۆن کهس ماله کانی خۆیان به جیه هشت . هه روه ها بنکه یه کی ده ریایی و ئاسمانیش
تووشی زیانیکی گه وه بوونه وه و زیانه ماددییه کان گه یشته ده و روبه ری ۱,۵ ملیار دۆلار .

له ۱۰ ی حوزه ییرانی هه مان سالی ۱۹۹۱ گیتزه لووکیه کی زۆر توند سه ر له نوئ نه م
ناوچه یه ی گرته وه له گه ل ئه میشدا شه پۆله کان ته واره رز بوونه وه له ئه نجامدا ئا وه لسا و
رووبه ریکی فراوانی له ناوچه کانی ده و روبه ری شاری تشیتا گۆنگ له ئاودا نغرو کرد و
ده و روبه ری یه ک ملیۆن خانووی داته پاند و ده و روبه ری ۱۲۵ هه زار کهسی کوشت و ده
ملیۆن که سیشی به ی دالده هیشه وه.

ههروهه ولاتی هیندستانیش بهشی خۆی له گێژه‌لۆکه‌کاندا هه‌بووه، که له ماوه‌ی سه‌رده‌مه‌کانی که‌مێک پێشتر تووشی بووه . له ٢٩ ی ئه‌یلوولی ١٩٧١ ناوچه‌ی ئۆریسای رۆژه‌لات که ده‌روانیتیه سه‌ر دورگه‌ی به‌نگال و له به‌نگلادیش نزیکه، تووشی گێژه‌لۆکه‌یه‌ک بووه‌وه و نێوان ١٠ هه‌زار و ٢٥ هه‌زار که‌سی کوشت .
له ١٩ ی تشرینی دووه‌می سالی ١٩٧٧ ناوچه‌ی ئه‌ندرا برادش له باشووری رۆژه‌لاتی هیندستان گێژه‌لۆکه‌یه‌ک گرتییه‌وه و ده‌روبه‌ری ٢٠ هه‌زار که‌سی کوشت .

له به‌یانیی ٢٩ ی تشرینی یه‌که‌می سالی ١٩٩١ ناوچه‌ی ئۆریسای هیندی رۆژه‌لات سه‌ر له نوێ تووشی گێژه‌لۆکه‌یه‌ک بووه‌وه و له گه‌لیدا بایه‌کی توند هه‌لیکه‌ر خه‌یراییه‌که‌ی گه‌یشه‌ ٢٥٠ کم له یه‌ک کاتژمێردا و بارانی به‌خۆره‌میش باری و شه‌پۆله‌کان له ٧ مه‌تر به‌رزتر بووه‌وه و ده‌روبه‌ری ١٠ هه‌زار که‌سی کوشت و ٤٠٠ هه‌زار سه‌رمه‌ریش ئاو بردی و خنکاندنی و ده‌روبه‌ری ٨٠٠ هه‌زار خانووش ئای شه‌پۆله‌ تونده‌کان له‌گه‌ڵ زه‌وی ته‌خت بوون .

ولاتی فلیپینیش له ماوهی میژووی خۆیدا له گێژهلۆکه کان رزگاری نه بووه که چهندین جار ئهم ولاتهشی گرتووتهوه، له مانه توندترینیان له ۱۲ی ئایاری ساڵی ۱۹۹۱ رووی دا ئه ویش بووه هۆی کوشتنی دهووبه ری چوار ههزار کهس . به لām له ئهمه ریکای ناوه راست که ده که وێته سه ر ده ریای کاریبی ئه ویش له ۲۹ی تشرینی یه کهم ساڵی ۱۹۹۸ گێژهلۆکه یه که گرتییه وه له ئه نجامدا ۱۱ ههزار کهسی له نیو بر د ئه ویش له ئه نجامی ئاو هه لسان و داته پی نی زه وی له نیکاراگوا و سلفادۆر و هیندۆراس .

بی گومان لاپه ره کانی ئهم کتیبه بۆ باسکردنی گشت گێژهلۆکه کان که له رۆژگاری دوورودریژدا ولاتانی دنیای گرتووتهوه زۆر که مه و نا کړی باسی گشت گێژهلۆکه کان بکه ی ن، چونکه ته نیا له ماوهی سه ده ی را بر دوو گێژهلۆکه کان یه که سا ل به سه ر نا چیت که به هه زاران کهس ده کوژیت و هه زاران کهسی دیکه ش له ژیر قورولیتاودا ده خنکیت و به هه زاران خانووش ده روو خیت .

بەروار	شوین	ژماره‌ی مردوووان
۱۹۰۰	وولاته یه‌ک‌گرتووه‌کان	۸ هه‌زار
۱۹۰۶	هۆنگ کۆنگ	۱۰ - ۱۵ هه‌زار
۱۹۴۲	هیندستان	۴۰ هه‌زار
۱۹۵۹	ژاپۆن	۴۰۰۰
۱۹۶۰	رۆژه‌لاتی پاکستان	۱۰ هه‌زار
۱۹۶۳	به‌نگلادیش	۲۲ هه‌زار
۱۹۶۳	ده‌ریای کاریبی	۶ هه‌زار
۱۹۶۵	به‌نگلادیش	۱۷ هه‌زار
۱۹۶۵	به‌نگلادیش	۳۰ هه‌زار
۱۹۶۵	که‌راتشی، پاکستان	۱۰ هه‌زار
۱۹۷۰	به‌نگلادیش	۳۰۰ / ۵۰۰ هه‌زار
۱۹۷۱	هیندستان	۱۰ / ۲۵ هه‌زار
۱۹۷۷	هیندستان	۲۰ هه‌زار
۱۹۸۵	به‌نگلادیش	۱۰ هه‌زار
۱۹۹۱	به‌نگلادیش	۱۳۸ هه‌زار
۱۹۹۱	فلیپین	۴۰۰۰
۱۹۹۱	به‌نگلادیش	۱۲۵ هه‌زار
۱۹۹۸	ئه‌مه‌ریکای ناوه‌راست	۱۱ هه‌زار
۱۹۹۹	رۆژه‌لاتی هیندستان	۱۰ هه‌زار

گه‌رده‌لووله به‌فرینه‌کان

گه‌رده‌لوولی به‌فرین گه‌رده‌لوولی زستانه‌یی تونده، به‌مه ناسراوه که له و کاته پله‌کانی گه‌رما زۆر به توندی داده‌به‌زیت و بایه‌کی به‌هیز هه‌لده‌کات خیراییه‌که‌ی له ده‌وروبه‌ری ۶۰ کم له یه‌ک کاتژمیردا ده‌بیت و به‌فریکی نه‌ستووریش له‌گه‌لیدا ده‌باریت نه‌مه‌ نه‌و کاته روو ده‌دات که ناوچه‌یه‌کی پاله‌په‌ستۆ به‌رز له‌گه‌ل ناوچه‌یه‌کی پاله‌په‌ستۆ نزم پیکده‌گهن نه‌مه‌ش ده‌بیته هۆی هه‌لکردنی با له ناوچه‌ی یه‌که‌م بۆ دووهم .

له کاتی گه‌رده‌لوولی به‌فرین ماوه‌ی بینین که‌م ده‌بیته‌وه بۆ که‌متر له ۴۰۰ مه‌تر، له‌مه‌شدا رووداوه‌کانی هاتوچۆ له‌ ریگا‌کانی ده‌ره‌وه و ناوه‌وه زۆر ده‌بیت و زیانی گیانی و ماددی لی ده‌که‌ویتته‌وه، کیشوهری ئه‌وروپا گه‌وره‌ترین گه‌رده‌لوولی به‌فرینی به‌خۆیه‌وه بینی که له میژووی خۆیدا رۆژی ۲۹ی کانوونی دووهمی سالی ۱۹۵۶ رووی دا و سووه هۆی کوشتنی ده‌وروبه‌ری دوو هه‌زار که‌س .

له ۹ ی تشرینی یه‌که‌می سالی ۱۹۶۳ دارووخانیکی زه‌وی له باکوری ئیتالیا رووی دا و چەندین گوندی نغږۆ کرد و بووه هۆی کوشتنی دهوروبه‌ری ۲۰۰۰ کەس، له ۱۱ ی ئابی ۱۹۷۹ له ولاتی هیندستان بارانی به ته‌وژم بووه هۆی دارووخانی زه‌وی و له نه‌جامدا به‌نداویکی رووخاند و بووه هۆی نغږۆ بوونی چەندین گوند و کوشتنی ۲۰۰۰ تا ۵۰۰۰ کەس، له هەندی راپۆرتیشدا هاتووێه که ژماره‌ی قوربانییه‌کان له ۱۲ هه‌زار کەس زیاتر بووه.

له ته‌مووزی سالی ۲۰۰۵ دارووخانیکی دیکه‌ی زه‌وی له هیندستان تروشی شاری مزەمبای باشووری رۆژئاوای ولات بوو و ناوچه‌ی مهاراشترا و دهوروبه‌ری گرته‌وه و بووه هۆی کوشتنی دهوروبه‌ری هه‌زار کەس و، له سالی ۲۰۰۶ دارماینیکی گه‌وره له دورگه‌ی لیتی که ده‌که‌وێته باشووری رۆژه‌لاتی فلیپین رووی دا و بووه هۆی نه‌وه‌ی پتر له ۱۸۰۰ کەس بکوژیت.

دارووخانی زهوی

دارووخان یا دارمائی زهوی نهوډیه که تۆپه لیک له بهردو خۆله کان له لیژی شاخیک خلور بپیتهوه . دهکری تهمه رووبدات کاتی زهوی ئاری باران و بهفره تواوه کان له لیژییه که ده مژیت و کون و که لین و شوینه قلیشاره کان تیر ئاو دهخۆن ئینجا دهگاته چینیک له بهرده تهره لوسه کان و ئیر دهستییده کهن له لیژییه که بهردو خوارهوه دهخزن و له سهرووی تهه چینه ئاو دهووستیت .

نه گهر چینه که زۆر لوس بیت، نهوا تۆپه لهی گهوره له بهرده کان له بهر لیژی شوینه کهی خوی جی شوینی خوی لهق ده بیت و بهردو خوارهوه دهخزیت و دهکری خزینی تۆپه له بهرد و خۆله کان به شیوهیه کی هیمن بیت و هیچ زیانیکی لی نه کهو پیتهوه . دارووخانی زهوی ههندی جاریش به هووی بوومه له رزه و گرکانه وه روو ده دات و تهه شیوه دارووخانهش کاتی له شوینی نیشته جیی خه لکدا ده بیت زیانی گیانی و ماددی زۆری لیده کهو پیتهوه .

له ۹ ی تشرینی یه کهمی سالی ۱۹۶۳ دارووخانیکی زهوی له باکوری ئیتالیا رووی دا و چەندین گوندی نغۆ کرد و بووه هۆی کوشتنی ده‌وروبه‌ری ۲۰۰۰ کهس، له ۱۱ ی ئابی ۱۹۷۹ له ولاتی هیندستان بارانی به ته‌وژم بووه هۆی دارووخانی زهوی و له نه‌خامدا به‌نداویکی رووخاند و بووه هۆی نغۆ بوونی چەندین گوند و کوشتنی ۲۰۰۰ تا ۵۰۰۰ کهس، له هەندی راپۆرتیشدا هاتوه که ژماره‌ی قوربانییه‌کان له ۱۲ هه‌زار کهس زیاتر بووه.

له ته‌مموزی سالی ۲۰۰۵ دارووخانیکی دیکه‌ی زهوی له هیندستان تووشی شاری مۆمبای باشووری رۆژئاوای ولات بوو و ناوچه‌ی مهاراشترا و ده‌وروبه‌ری گرته‌وه و بووه هۆی کوشتنی ده‌وروبه‌ری هه‌زار کهس و، له سالی ۲۰۰۶ دارپمانیکی گه‌وره له دورگه‌ی لییتی که ده‌که‌وێته باشووری رۆژه‌لاتی فلیپین رووی دا و بووه هۆی نه‌وه‌ی پتر له ۱۸۰۰ کهس بکوژیت.

رنییه به فرین

رنییه به فرین کهوتنی له ناکاوی تۆپه له یه کی گه وری له به فره یا شه خته یه له لیژی شاخینکدا و خیراییه که ی هندی جار ۱۶۰ کم له یه کاتژمیردا پتر ده بیست ئەم رنییه به فرینه هندی جار له غلۆر بوونه ودا تۆپه له یه کی ئیجگار گه وری پیدایه ده کات و زیانی گه وری له گیان مالی ددات، رنییه کهش له گه له رزینه ویه کی توندی زوی و دهنگی گه وری دارووخانه کان پیدایه ده بیست .

دانکه به فرینه خه کان پتر تووشی دارووخان ده بنه وه نه ک ورده به فری نه رمی ناسایی، زۆر جاریش رنییه به فرین له زۆر بارینی به فر روو ددات که له ناکاو و له سه رییه ک چهند روژ ده باریت بی نه وری به فره کۆنه که ماوه ی هه بیست له گه له به فره نو ییه که وتوو که یه کدی بکریت و ببیته پارچه یه ک له سه هۆل . یا هندی جاری دیکهش له وه روو ددات که به فره نو ییه که دهست به توانه وه ده کات و له سه ر به فره کۆنه که جوگه له ئاو هه لده به ستیت .

له کۆتایی شوباتی سالی ۱۹۹۹ له ههندی ولاتانی ئه وروپا وه کو نه مسا و فه ره نسا و سو یسرا و ئیتالیا به فر دهستی به بارین کرد و ماوهی چهند رۆژیک لێسی نه کردهوه و به شیوهیه نا ئاسایی به فریکی ئه ستوور کهوت و له ئه نجامدا به دهیان کهسی کوشت و به سه دان کهسی دیکه که له خلیسکانی بوون بریندار کرد و چهند خانووی له گهڵ خۆی راماتی و خه لکه کانیشی له ژیر تۆنه ها به فر بزر کرد .

له ۲۹ ی ۳۰ ی کانونی دووه می سالی ۱۹۷۰ ولاتی ئیران تووشی زنجیره که له رنیه به فرینه کان بووه که به دهیان کهسی کوشت و سه دانیشی بریندار کرد ، له زستانی سالی ۱۹۸۶ دهیان سه ربازی نه رویی که لیبانیان له پێدا بوو له کاتی پاسه وانیدا بوون له ئه نجامی رنیه به فرینیک کوژران که تۆیه له به فریکی هیندهی شاخیک به سه رباندا رما و کهوتنه ژیرییه وه .

ناگره گه‌وره‌کان

له‌وانه‌یه له هه‌ر شوپینیکدا سووته‌مه‌نی و ئۆکسیجین هه‌ییت که هه‌ردووکیان بۆ هه‌لگیرسان و به‌رده‌وامبوونی ناگر زۆر پێویستن ناگره گه‌وره‌کانی لیبکه‌ویتسه‌وه و، ئهم دوو بابته‌ش له زۆر شویندا هه‌ن، وه‌کو باڵه‌خانه‌ نیشته‌نیه‌یه‌کان و باڵه‌خانه‌ی نووسینه‌گه‌کان و هۆیه‌ جۆراوجۆره‌کانی گواسته‌وه، هه‌روه‌ها ئهم دوو بابته‌ له دارستانه‌کانیشدا زۆرن و له زه‌وییه‌ کشتوکالییه‌کانیشدا هه‌ن که پووشی چه‌ند سائه‌ی تێدا کۆبووته‌وه .

له هۆیه‌ گرنگه‌کانی هه‌لگیرسانی ناگره گه‌وره‌کان پشتگوێخستنی هه‌ندی که‌سه که چاودیری رێنماییه‌کانی چوونه‌ نیو دارستانه‌کان ناکه‌ن وه‌کو فریدانی قنگه‌ جگه‌ره‌کان که هه‌شتا ناگریان پێوه‌ ماوه و یا بۆری ستووندی کاره‌با به‌نیو دارستانه‌کاندا ده‌چه‌قیژن و یا ئه‌وه‌تا له هه‌ندی مائه‌کانی نیو دارستانه‌کان کابانی مائه‌وه‌ ئاگاداری بۆری گازی نیو ماله‌ نابییت و گازی لێده‌چیت، یا ئه‌وه‌تا له ئه‌نجامی بروسکیش ناگره گه‌وره‌کان په‌یدا ده‌بن .

راپۆرتیه کانی کۆمه‌له‌ی نیشتمانی ئەمه‌ریکایی بۆ پارێزی له ئاگره‌کان ئەوه‌ی ناشکرا کرد که له ولاته‌یه کگرتووه‌کانی ئەمه‌ریکا له ماوه‌ی هه‌ر ٦١ چرکه‌ له نیو باڵه‌خانه‌یه‌ک یا داموده‌زگه‌یه‌ک ئاگری‌ک هه‌لده‌گیرسی‌ت و، سێ چاریگی ئەم ئاگردانه‌ش له باڵه‌خانه تاییه‌مه‌ندییه‌کانی بۆ نیشه‌جێبووه‌کان هه‌لده‌گیرسی‌ت، ئەمانه‌ش له ئەنجامی پابه‌ند نه‌بوونی ئەندامانی خێزان به‌رێنمومایه‌یه‌کانی پارێزی له ئاگره‌کان و یا یاریکردنی مندالان به ئاگردانه‌ گازییه‌کان، یا ئاگر کردنه‌وه‌ی مندالان به‌مه‌به‌ستی یاریکردن.

له‌م راپۆرتانه‌دا هاتوو هه‌ر یه‌که‌ ده‌وروبه‌ری دوو ملیۆن ئاگر سالی ١٩٩٨ له سه‌رانه‌ری ولاته‌یه‌ کگرتووه‌کانی ئەمه‌ریکا هه‌لگیرساوه‌ و، ئەمه‌ش بووه‌ته‌ هۆی مردنی ٤٠٠٠ که‌س، هه‌ندیک له‌مانه‌ پیاوانی ئاگر کۆژینه‌وه‌ بوونه‌ و له‌ کاتی کۆژاندنه‌وه‌ی ئاگری ئەم ئاگره‌ گه‌ورانه‌ کۆژاون و، ٢٣ هه‌زار که‌شیش توشی برینی جۆراوجۆر بوونه‌ته‌وه‌ و، هه‌روه‌ها زیانی ماددی زۆر گه‌وره‌شی لێکه‌وتووته‌وه‌ که‌ له ٩ ملیار دۆلار رته‌ی داوه‌ .

کاتی به‌ریابوونی ناگره گه‌وره‌کان له دارستانه‌کان، فرۆکه‌کانی تیپه ناگره کوژینه‌وه‌کان به مادده کیمیاییه‌کان له ناسمانه‌وه ناگره‌کان کیمیا رشین ده‌که‌ن تا‌کو نه‌هیلن ئوکسیجن بگاته دره‌خت و رووه‌که ناگره تیبه‌ریبوه‌کان هه‌روه‌ها ئۆتۆمبیله‌کانی ناگره کوژینه‌وه‌ش ناو ده‌رژینه‌سه‌ر ناگره‌کان، نه‌مانه و له لایه‌کی دیکه‌وه‌ش هه‌موو شتیه‌ رووه‌ک و دره‌خته‌کانی ده‌ورو به‌ری ناگره‌که‌ش ده‌برنه‌وه و لایان ده‌ده‌ن و نه‌مانه و چه‌ندین شی‌وازی دیکه‌ش بۆ کوژانه‌وه‌ی ناگره گه‌وره‌کان به‌کار ده‌هێندری‌ن .

گرت‌گرت‌ین ناگره گه‌وره‌کان که له سا‌له که‌مه‌کانی راب‌ردو روویان داوه که ده‌ورو به‌ری دوو ملیۆن هیکتار له دارستانی له نیو برده‌وه‌ بوو که له هه‌ردوو دوورگه‌ی بۆرنیۆ و سو‌مه‌تره‌ی نه‌نده‌نووسیایی سالی ۱۹۷۷ رووی دا دوو‌که‌لینکی ره‌شی نه‌ستوور ناسمانی گشت ده‌وله‌تانی ده‌ورو به‌ری گرت‌ه‌وه، بووه‌ هۆی ب‌لا‌بوونه‌وه‌ی نه‌خۆشی و، هه‌روه‌ها بووه‌ هۆی که‌وتنی فرۆکه‌یه‌کی نه‌فه‌ره‌ه‌لگر و کوشتنی هه‌موو نه‌وانه‌ی له‌ نیویدا بوون .

له سالی ۱۹۹۸ ناگریکی ئیجگار گه وره ملیونه ها هیکتاری له دارستانه کانی مه کسک له نیو برد . ئەم ناگرانه له کانونی یه که می سالی ۱۹۹۷ دهستان پیکرد و به هاتنی نیسانی سالی ۱۹۹۸ پتر پهری سهند تاکو بووه کارهساتیکی ناوچه یی و، ئینجا له حوزهیران به هاتنی کژی زستان ناگره کان ورده ورده دامرکانه وه و زۆر له م ناگرانه ش له وه روو ددهن که خاوهن مهرو مالاته کان شوینی دارستانه کان دهسووتینن بۆ نه وهی بۆ ناژوله کانیاں ببیته له وه رگا .

هه ندی جاریش ناگره کان له وه پهیدا دهبن کاتی بوومه له رزی توند له ناوچه یه که ددهات و یه کسه ر ناگری لیده که ویتته وه، وه کو نه وهی له شاری سان فرانسیسکۆی ئەمه ریکایی رووی دا که له دوا ی بوومه له رزی سالی ۱۹۰۶ سی رۆژ بوومه له رزه که به ردهوام بسو و شاره که ناگری تیپه ربوو . هه روه ها نه و دوو ناگره ی که له ژاپۆن روویان دا له ئەنجامی بوومه له رزه سالی ۱۹۲۳ و سالی ۱۹۹۵ بووه هۆی نه وهی ژماره ی قوربانیان زۆر بیته .

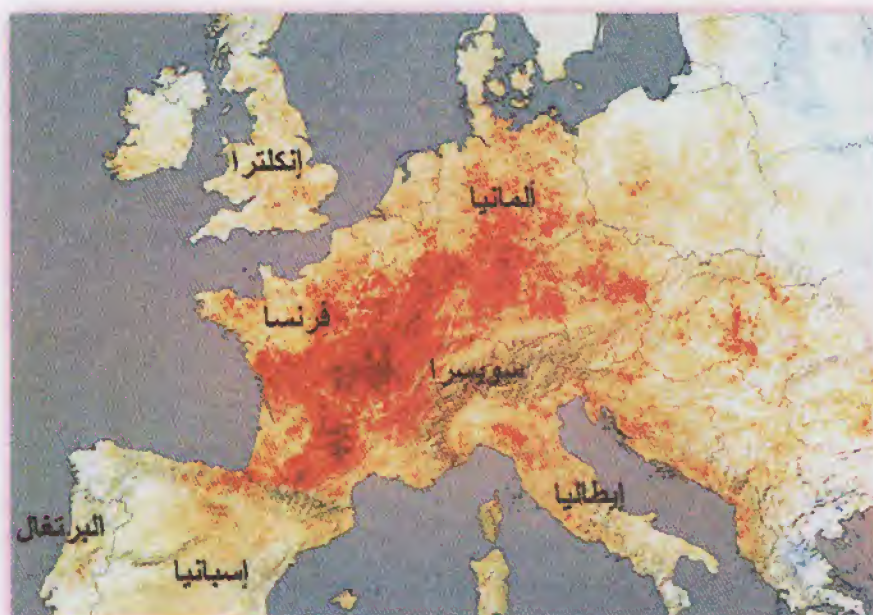
شه پۆله‌کانی گهرمی

ده‌کری شه‌پۆله‌کانی گهرمی به‌وه پیناسه بکریت که ماره‌ی چهند ساتیکه‌ی دور و دریش گهرمی به‌شینویه‌کی نائاسایی به‌رز ده‌بیته‌وه و له‌گه‌ل ته‌ریشدا شی‌ی که‌شوه‌ه‌واش به‌رز ده‌بیته‌وه . ئینجا بۆ نه‌وه‌ی به‌رزبوونه‌وه‌ی گهرمی به (شه‌پۆلی گهرمی) له‌قه‌له‌م به‌ده‌ین پیویسته ئهم به‌رزبوونه‌وه‌یه روژیکه‌ی ته‌واو به‌لای که‌مه‌وه دریشه‌ بکیشیت چونکه شه‌پۆله‌کانی گهرمی زۆرجار له چهند روژیکه‌وه بۆ چهند هه‌فته دریشه‌ ده‌کیشیت .

شه‌پۆله‌کانی گهرمی چهندین مردنی لیده‌که‌وتیه‌وه و، به‌تایبه‌تی له ئیوان به‌نیوسالدا چوان و مندالان، له نوێترین شه‌پۆله‌کانی گهرمی و توندترینیان نه‌وه بوو که له ه‌اوی‌نی سالی ۲۰۰۳ ته‌روپای گرته‌وه که پله‌کانی گهرما ده‌وروبه‌ری ده‌ پله له ریشه‌ی ناسایی خۆی ته‌م ماره‌یه‌ی سال به‌رزتر بووه‌وه و له ته‌جمادا ده‌وروبه‌ری ۵۰ هه‌زار که‌س مردن .

ولاتی ئیتالیا له هه‌موو ولاته نه‌وروپیه‌کانی دیکه پتر کهوته ژیر کاریگه‌ری نهم شه‌پۆله گهرمییه، به‌را‌ده‌یه‌ک پله‌ی گهرمی له ۴۰ پله‌ی سه‌دی تیپه‌ری کرد و ده‌روبه‌ری ۲۰ هه‌زار که‌س مردن و له فهره‌نساش له ه‌ا‌ویندا پله‌ی گهرمی مام ناوه‌نجی بوو و ده‌روبه‌ری ۱۵ هه‌زار که‌س مردن، ژماره‌ی مردوو‌ه‌کانیش له ئینگلت‌ه‌را که‌یشته ۲ هه‌زار که‌س له هه‌ریه‌ک له ولاتانی سو‌ی‌س‌را و نه‌لمانی‌ا و ئیسپانی‌ا و پورته‌گالی‌ش مردوو‌ه‌کان به‌ریژه‌یه‌کی زۆر که‌م بوون.

هه‌روه‌ها نهم شه‌پۆله گهرمه‌ بووه ه‌زی شه‌وی به‌فره‌کانی شاخه به‌رزه‌کانی ئه‌لپ به‌شێوه‌یه‌کی نا‌ناسایی به‌تۆینه‌وه و به‌مه‌ش ناستی ناو له ده‌ریاچه و رووباره‌کان به‌خێرایي به‌رز بووه‌وه و هه‌ره‌شه‌ی مه‌ترسییه‌کی گه‌وره‌ی ده‌کرده‌وه، هه‌روه‌ها به‌ره‌مه‌ی کشتوکالی له‌م ولاتانه به‌گوێره‌ی سالانی پێشتر به‌تایبه‌تی گه‌نم و تری بۆ ۱۲ تا ۲۰ له سه‌دا دابه‌زی.

برسییه تییه کان

برسییه تی تەنگژدیه کی کۆمه لایه تی و ئابوورییه به شیوه کی گشتی پیکه و دیه له گهـ^١ بلاو بوونه و دی که می خۆراک و نه خۆشی که ده بیته هۆی به رزبوونه و دی ژماره ی مردووه کان . سه ره پای ئه و دی که برسییه تی هه ر کات له گهـ^٢ که می ماده ده خۆراکییه کان په یدا ده بیته ، هه ره ها له گهـ^٣ خراپی به ریوه بردنی ئابووری و لاتی ش په یدا ده بیته و له ماوه کانی جهنگیش په یدا ده بیته به تاییه تی ئه گه ر جهنگه که درێخایه ن بیته ، سه ره پای ئه مانه ش برسییه تی له و سالانه ش په یدا ده بیته که باران که م ده بیته و به ره می کشتوکالی قاتوقری تیده که ویت .

له ماوه ی سه ده ی بیستم ده ورپه ری ٧٠ ملیۆن کهس له هه موو جیهاندا به برسییه تی مردوون ، له هه ردوو کیشوهی ئاسیا و ئه فریقی ، له وانه ده ورپه ری ٣٠ ملیۆن کهس ته نیا له ولاتی چین له ماوه ی برسییه تییه که ی که له نیۆان هه ردوو سالانی ١٩٥٨ و ١٩٦١ دا رووی دا مردوون ئه ویش له دوا ی بارانیککی ژۆر و ئاوه لسان و لافا و به دیار کهوت که به رو بوومی کشتوکالی به جارێک له نیۆبرد و وشکییه کی به دوا دا هێشته وه .

له سالی ۱۹۴۳ برسییه تییهك له ناوچهی بهنگالی سه ر به هیندستانی شه و کاته رووی دا و ههر له وکاتهی خۆراك که مپووه و نه خوشیه کان به دوایدا بلا و پونه و پتر له سه ری ۳ ملیۆن که سی تیچوواند و، له نیوان شهسته کان و هشتاکان له سه دهی بیستم برسییه تی له کیشوهری ئەفهریقیا میلۆنه ها که سی کوشتووه و به تاییه تی له مۆرتانیا و مائی و تشاد و نایجهر و بۆرکینافاسۆ و ههر له و ماوه یه ش له م کیشوهره ۵۰ ملیۆن که س له بی خواردن و که می خۆراك ده یاننالا ند .

له سالی ۲۰۰۵ دهۆله تی مه لاوی له ئەفهریقیا تووشی قات و قریبه کی خۆراك بووه و ده وروبه ری ۵ ملیۆن که س له بهر که می خۆراك که و تنه بهر هه ره شه ی مردن ئەمه ش له ئەنجامی سانه وشکی که به راده یه کی زۆر ئاستی به ره مه می کشتوکالی که م کرده و، له سالی ۲۰۰۶ یه دهۆله تی نایجهر تووشی ته نگه یه کی خۆراك بووه و شه ویش له دوا ی وشکه سالی په یدا بو و بووه هۆی ئەوه ی به ره مه می کشتوکالی زۆر دابه زیت .

په تاکان

ده کړی پیناسه ی په تاکان بکه یښ که بلاوېونه وه یه کی نانا سایی نه خوشییه کی درمییه له ناوچه یه کی به فراوان له جیهان یا له نیوان ژماره یه کی زور له خه لک . له وانه یه په تا ماوه کی کورت بیت و له وانه شه چند سال دريږه بکیشیت روودانیشی له نه نجامی بلاوېونه و دی میکروب و فایروسه کان ده بیت که له ریگه ی ناو و خواره ده مییه پیسه کان ده گویریت ته وه ، یا له ریگه ی به یه ککه یشتنی راسته وخو له که سیته وه بو که سیکی دی .

زدرده واله و کرتینه ره کان ، وده کو مشک و جرجه کان و هندی ناژه له کانی دیکه به هوپه سه ره کییه کان داده نرین له بلاوېونه و دی ژماره یه که له ددر و نه خوشییه کان له نیو کومه لگه ی مرؤ فایه تبدا له وانه یه بکړی ریگه له بلاوېونه و دی ددر ده کان بگرییت یا که مارؤی نه خوشییه که بدریت له ناوچه یه کی بچوک چوارچیته ی بگرییت هه لبه ته نه مه ش به وه ده کړیت که له ناو و خواره ده می نی پیس دوو بکریته وه ، گرنگی به ته ندروستی بدریت و له و که سانه ش دوو ر بکه وینه وه که تروشی یه کینک له نه خوشییه درمییه کان بوونه ته وه .

له سالی ۱۹۸۱ - دهه تاكو ئیستا نه خوشی ئایدز یا كه مېوونی به ربه سستی وەرگرتنه له جیهان بلامووه تده، ئه ویش نه خوشییه کی قایرۆسییه به هۆی پیوهندی گومانلی کراوی سیکسییه وه، یا به هۆی دهزی خاوینه کراو تووشی مرۆف دبیست تییدا نامرازی بهرگری سروشتی له لهش تیکده دات و دهگاته ئه نجامی مردن، راپۆرتنه کانی ریکخواوی تهندرستی جیهانی ناماژه به وه ده کهن که ۴۰ ملیۆن کهس له جیهاندا تووشه وه بووی نه خوشی ئایدزن. له ماندهش تاكو ئیستا پتر له ۲۵ ملیۆن کهس مردوون .

له سالی ۱۹۵۷ دهردی ئه نفله وه نزا ئاسیایی له چین به دیار کهوت، له ماوهی شهش مانگ له هه موو جیهان بلامووه و بووه هۆی مردنی دهوروبه ری ۴ ملیۆن کهس، له سالی ۲۰۰۳ دهردی ئه نفله وه نزا باندده بلامووه که نه خوشییه کی قایرۆسییه و تووشی هه ندئ له باندده کان دبیست و قایرۆسه کهش له ریگهی ده ستلیدان یا خواردنی باندده که بو مرۆف ده گۆزریته وه، ئه م نه خوشییه تاكو ئیستا بووه تده هۆی مردنی سه دان کهس .

نغرو بوونی تایتانیك

نغرو بوونی کهشتی نه‌فهره‌لگری تایتانیك به خراپترین کاره‌ساته دهریاییه کان له میژوو دادنه‌ریت . ئەم کهشتییه نازداره که درێژی ده‌گه‌یشته ۲۶۹ مەتر و کێشه‌که‌ی ۴۶ هه‌زار تەن ده‌بوو له یه‌که‌مین گه‌شتدا بوو له ئینگلتەراوه بۆ ئەمەریکا کاتی به‌شاخینکی سه‌هۆڵه‌ند ده‌که‌ویت رووداوه‌که‌ش رۆژی ۱۴ ی نیسانی ساڵی ۱۹۱۲ ده‌ییت له کاتژمێری ۱۱،۴۰ ی پێش نیوه‌شه‌و .

له کاتی دروستکردنی گه‌وره‌ترین کهشتی نه‌فهر هه‌لگری ئەو سه‌رده‌مه‌ی خۆی ده‌ییت و خاوه‌نه‌که‌ی کهشتییه‌که‌ی خۆی وا دامه‌زراند که هه‌رگیز نغرو نابێتته‌وه له‌به‌ر ئەوه‌ی ژووری ده‌رگا داخراوی تێدا‌بوو که ئەمه به‌س بوو بۆ ئەوه‌ی له کاتی نغرو بووندا بتوانییت کهشتییه‌که‌ له‌سه‌ر ئاو به‌ییلیتته‌وه، له یه‌که‌مین گه‌شتیدا که دوايه‌مین گه‌شت بوو تایتانیك ۲۲۱۸ که‌سی هه‌لگرته‌بوو که ده‌سته‌ی کرێکار و ئەندازیار و کهشتییه‌وانه‌کانیشی تێدا بوو و له‌مانه‌ ۱۵۰۶ که‌س خنکان و ۷۱۲ که‌سیش رزگار بوون.

سیگۆشه‌ی بهرمۆدا

ئەمە ناوچەیە کە لە شێوەی سیگۆشەییە کە دەکەوێتە رۆژئاوای ئۆقیانوسی ئەتلەسی، سەرە باکوورییە کە لە دورگەی بەرمۆدایە و، رۆژئاواییە کە لە نیمچە دورگەی فلۆریدای ئەمەریکاییە و، باشوورییە کە لە دورگەی پۆرتۆریکۆییە و. سیگۆشەیی بەرمۆدا کە هەمیشە بەناوی سیگۆشەیی ئەگریس ناسراوە، رووداوەکانی ئەم ناوچەیە چەندین چیرۆکی شیاوی لێکەوتوووە کە هەندێ کەشتی و فرۆکەکانی تێدا گووم بوو.

ئیدی یەكەمین رووداو کە ناوبانگە بەدەکە سیگۆشەیی بەرمۆدای ئاشکرا کرد، ئەوەبوو پۆلێک کە لە پینچ فرۆکەیی مەشقی ئەمەریکایی پێکھاتبوو و ١٤ کەسی ھەلگرێبوو لە کانونی یەكەمی ١٩٤٥ بزر بوون و لە دوای ئەویش زنجیریەک لە ھینمای دەنگی بەھاناھاتنیان بۆ رواندە کرا و ئینجا فرۆکەییەکی وشکاری رواندە کرا تاکو بەدوای پۆلە گوومبووە کەدا بگەریت بەلام ئەویش بزیوو و ھیچ زانیارییەکی لێنەزانرا.

له دواى ئەم رووداوه له ناوچه که چه ندين فرۆکه و کەشتى گوومبوون، لەمانه فرۆکه یه کى نه فەرهلگر ۳۲ کەسى هەلگر تېوو له سالى ۱۹۴۸ بزربوو و فرۆکه یه کى دیکه ی نه فەرهلگر ۵۳ کەسى هەلگر تېوو و له سالى ۱۹۵۱ بزربوو و فرۆکه یه کى دیکه ی نه فەرهلگر ۲۷ کەسى هەلگر تېوو و له سالى ۱۹۸۴ بزربوو و کەشتى نه وتبەر که ۳۹ کەسى له سەر بوو سالى ۱۹۶۳ بزربوو و ژیراویکی ئەمه ریکیی که به وزه ی ئەتۆم کارى ده کرد سالى ۱۹۶۸ گوومبوو و هەرگیز شوینه واری نه دۆزرایه وه .

هەندى شیکه رده وه کان پاساو بۆ هۆی ئەم رووداوانه دیتنه وه که له ئەنجامی هەئدی هونه رى نیتو فرۆکه یا کەشتیه کان بووه، یا له بهر کەمى شارەزایی فرۆکه وان یا کەشتیه وانە کان بووه، یا کەشوه وا خراپ بووه و پێش خۆیان کەم بینیه، یا له بهر نه مانى له ناکاوی سوتهمه نى بووه، ههروه ها شیکه رده وه کان ئەمه دوپات ده کهنه وه که ژماره ی ئەم رووداوانه ئاسایی بووه و له وانه یه له هەر ناوچه یه کى دیکه بوایه ئەمانه روویان ده دا .

